

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Hell Kais

**SUVESÕJAS AKTIVISEERUNUD PARTISANIDE TEGUTSEMISE ANALÜÜS
OMAKAITSE DOKUMENTIDE PÕHJAL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Olaf Mertelsmann

Tartu 2017

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. NÕUKOGUDE LIIDU OKUPATSIOON JA VASTUPANULIIKUMISED IDA- EUROOPAS	8
2. SUVESÕJA ALGUS	15
2.1 Repressioonid Eestimaal enne suvesõda ning 1941. aasta suvekuudel	15
2.2 Eesti kaitsejõudude likvideerimine ja julgeolekuolukord 1941. aastal.....	17
2.3 Elanikkonna olukord 1941. aasta suvekuudel.....	21
3. METSAVENDADE TEGEVUSE MÕJU PUNASE TERRORI LEVIKU TAKISTAMISEKS	24
3.1. Hävituspataljonide loomine ja punase terrori levik	24
3.2.Metsavendade tegutsemismaneerid ja nende gruppide suurusjärgud	27
3.3.Elanikkonna toetus.....	34
3.4.Partisanisõda mõjutanud välised tegurid ja metsavendluse tagajärjed	37
KOKKUVÕTE	40
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	44
SUMMARY	47

SISSEJUHATUS

Suvesõda on Välis-Eestis 1950. aastatel kasutusele võetud nimetus kirjeldamaks sündmusi, mis toimusid Eestimaal 1941. aasta suvel. Termin alla kuulub partisanisõda – metsavendade lahingud, mida peeti Eestit okupeerinud Nõukogude Liidu vastu vahetult enne teise okupandi saabumist.¹

Partisane ja partisanivõitluse mõistet iseloomustab irregulaarsus. Partisaniüksused on tavatut sõjapidamist pidavad üksused ja grupeeringud vastase tagalas, kes ei ole selleks eraldi väljaõpet omandanud, küll aga on nende tegevusel kindel eesmärk.² Lisaks sellele mõistele on eestlastest partisanide nimetamiseks levinud väljend metsavend. Metsavenda tuleks käsitleda kui kedagi, kes sel ajaperioodil varjas end võimul oleva režiimi eest enamasti metsades. Metsadesse pagenud isikutest aga osa koondus suurematesse ja väiksematesse gruppidesse, neis tekkisid juhtkonnad, arendati sõjalist distsipliini ning nii kasvasid nendest terminoloogiliselt partisaniüksused.³ Selles töös on käsitletud eelkõige just nende metsadesse põgenenud isikute näol kujunenud partisaniüksuste tegutsemist, kes avaldasid reaalseid aktsioonide ja tegutsemismaneeridega vastupanu nõukogude režiimile.

Ajalooallikates esineb ka terminit siss või sissisõda⁴, mille kasutamine suvesõja näitel on termini definitsiooni ning kujunemise põhiselt väär. Siss ja sissisõda on Soomest laenatud väljend, mis defineeris võitlejaid, kes tegutsesid samuti vaenlase rindejoone taga kuid olid selleks spetsiaalselt väljaõpetatud.⁵ Eestis tegutsenud metsavennad ei vasta nendele eeldustele ning nende tegutsemine oli intuiitivne ja tugines nende tekkimisperioodil suuresti ellujäämisinstinktile.

Partisanisõda ja metsavendlus on Eesti ajaloos suure tähendusega periood eelkõige selle tekkimisest ja liigist tulenevalt. Tänapäevases kontekstis on see potentsiaalselt oluline sõjapidamise vorm just viimastel aastakümnetel toimunud erinevatest konfliktidest lähtudes. Tänapäeva Eestis tugineb riigikaitse suuresti totaalkaitse põhimõtetele,⁶ mille elemente on võimalik üle kanda 1941. aastal toimud suvesõja kulgemisest.

---

¹ Tiit Noormets. Suvesõda Eestis 1941. aastal. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat. 2006/6, lk 123.

² Riho Ühtegi. Irregulaarne sõjapidamine ja selle enim käsitletud vormid. Sõdur. 2014/3, lk 27.

³ Noormets. Suvesõda Eestis 1941. aastal, lk 124.

⁴ Metsavennad suvesõjas 1941. Koos. T. Noormets, Tallinn 2003, lk 379.

⁵ Riho Ühtegi. Eessõna. Juhupartisanid. Väikesed sõjad keset suurt sõda. David Kilcullen, Tallinn 2015, lk 8.

⁶ R. Ühtegi. Irregulaarne sõjapidamine, lk 23.

Suvesõja vältel tekkinud aktiivse vastupanu ilmnemine oli põhjustatud erinevatest okupeeritava režiimi poolt tekitatud tingimustest, mis muutis metsavendluse ja selle arengu ka pigem spontaanseks.⁷ Seeläbi käsitletakse selles töös Nõukogude Liidu esimest okupatsiooniaastat 1940–1941 Eestimaa territooriumil kui eellugu, mis viis partisanisõja aktiveerumiseni. Sarnase lähenemisega teoseid on töös kasutatud ka kirjeldamiseks sündmusi, mis eelnesid suvesõjale.

1943. aastal Eesti omavalitsuste väljaande poolt avaldatud teos „Eesti rahva kannatuste aasta: koguteos“ kirjeldab mitmeid sündmusi, mis tõid endaga kaasa okupatsiooni ja kirjeldab seda perioodi tagantjärele. Teoses on suur rõhk kirjeldamiseks Nõukogude Liidu poolt läbiviidud akte eriti dramaatiliselt ja nii läbitakse selles ka erinevad eluvaldkonnad Eestis aastatel 1940–1941.⁸ Teose avaldamisaastast lähtudes on võimalik aru saada selle eriti propagandalikust lähenemisest, seega on teose kasutamisel tuginetud peamiselt vaid sündmuste kulgemise kirjeldamisele.

Uurimistööde kogumik „Kannatuste aastad 1940–1941“ on samuti Nõukogude Liidu okupatsiooniaasta erinevaid valdkondi hõlmav teos, mis annab ülevaateid 1940–1941 aastal toimunud sündmustest ja kirjeldab erinevaid eluvaldkondi.⁹ Kuigi teos sisaldab ka Herbert Lindmäe tööd Tartu partisanilahingutest, on raamatut kasutatud siin töös vaid esimeses pooles, kuna seal puuduvad analüüsitavad põhjalikumad allikad või üldised materjalid partisanisõjast.

Sarnaselt eelmisele on selle töö esimeses kahes peatükis kasutatud mitmeid raamatuid, mis kirjeldavad sel ajaperioodil Eestit hõlmanud Nõukogude Liidu okupatsiooni, selleaegset eluolu ja olulisemaid sündmusi. Inglise keelest tõlgitud Rein Taagepera ja Romuald J. Misiunase raamat „Balti riigid: sõlteaastad 1940–1990“ on Baltimaid ühtsena käsitlev teos, mis annab ühes sisuosas edasi 1940–1945. aastatel toimunud sündmused okupatsiooni algusest ja esimesest okupatsiooniaastast.¹⁰ Samamoodi leiab koondava, küll aga kogu Ida-Euroopas Nõukogude okupatsiooni alla jäänud riikidest, ülevaate sellest aastast ja rahvusliku vastupanu algusest Alexander Statievi raamatust „The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands“.¹¹ Inglisekeelse kirjandusena on töös kasutatud veel põhjalikku

---

⁷ T. Noormets. Metsavennad, lk 50.

⁸ Eesti omavalitsuste väljaanne. Eesti rahva kannatuste aasta: koguteos. Tallinn 1943.

⁹ Jaan Kross, Peep Varju, Enn Sarv, Sirje Olesk, Mai Krikk. Kannatuste aastad 1940–1941. Tallinn 2008.

¹⁰ Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera. Balti sõlteaastad 1940–1990. Tallinn 1997.

¹¹ Alexander Statiev. The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. New York 2010, lk 39.

ülevaadet, nii Nõukogude kui Saksa okupatsioonist, andvat koguteost „Estonia 1940–1945“.¹² Suuremas osas on sellest raamatust kasutatud mitmekülgset peatükki hävituspataljonide loomisest,¹³ küll aga ei ole üksikute katkendite põhjal¹⁴ võimalik tuua välja analüüsivat tulemit nende tegude tagajärgedest. Esitatud statistilised andmed on samuti ebamäärased ja tagantjäreli registreeritud ning nendele täielikult toetuda ei saa.

Kasutatud teoste hulka kuuluvad veel pigem kuritegudele pühendunud raamatud, mis sisaldavad erinevaid juhtumeid Nõukogude Liidu poolt korda saadetud tegude kirjeldamisel. Tuudur Tamme raamat „Need teod süüdistavad“ on pigem emotsioonidele ja mälestustele toetuv kirjeldav ülevaade hävituspataljonide loomisest ja punase terrori levikust 1941. aasta suvel.¹⁵ Sarnase alatooniga hõlmavad erinevaid kuritegusid Mart Laar ja Jaan Tross oma raamatus „Punane terror“, mis sisaldab endas ülevaadet erinevatest terroritegudest ja mälestuste näol kogutud ülestunnistusi okupatsioonivõimude tegudest.¹⁶ Kuna mõlemad raamatud on suuresti mälestuste põhjal koostatud, ei saa ka nende teoste puhul faktidele tugineda.

Töö esimeses pooles, kasutatud kirjandust analüüsiva osa juures, on kasutatud ka allikakogumikku „Eesti rahvas Nõukogude liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945: dokumente ja materjale“, mida ei oleks sõltuvalt väljaandmisajast otstarbekas kasutada üldise olukorra kirjeldamiseks sealsetele faktidele tuginedes. Selles leiduvad dokumente¹⁷ on aga võimalik üldistada ja nende põhjal luua kuvand okupatsioonivõimude käitumisest.

Lisaks on töös kasutatud ka Herbert Lindmäe erinevate allikate põhjal koostatud teoseid suvesõja kohta – „Suvesõda Viljandimaal 1941“, „Suvesõda Tartumaal 1941“ ja „Suvesõda Harjumaal 1941“. Kõik teosed keskenduvad põhiliselt ühele piirkonnale ja seal toimunud erinevatele sündmustele 1941. aasta suvel. Sissejuhatavas osas kirjeldatakse küll sündmusi, mis viisid suvesõjani, kuid põhirõhk on just allikate põhjal koostatud tegevuste kirjeldustest, mis on jaotatud omakorda valdade või linnade kaupa.¹⁸ Kuigi teosed annavad suurepärase

---

¹² Peeter Kaasik, Toomas Hiio, Indrek Paavle, Meelis Maripuu, Aivar Niglas. The Occupation of Estonia by the Soviet Union in 1940. Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn 2006.

¹³ Samas, lk 469–493.

¹⁴ Samas, lk 482–486.

¹⁵ Tuudur Tamm. Need teod süüdistavad. New York 1968.

¹⁶ Punane terror. Koost. M. Laar, J. Tross. Stockholm 1996.

¹⁷ Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945. Dokumente ja materjale. Koost. A. Matsulevitš, N. Nazarova, I. Paul, O. Ratassep. Tallinn 1975.

¹⁸ Herbert Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal. Tartu 2004; Herbert Lindmäe. Suvesõda Tartumaal. Tartu 2004; Herbert Lindmäe. Suvesõda Harjumaal. Tartu 2015.

ülevaate erinevatest juhtumitest, partisanüksuste elust, käitumisest ja konfliktidest, puudub neis väljund, mis oleks analüüsinud nende tegevuste tulemusi või jätkusuutlikkust.

Üks põhjalikumaid ülevaateid suvesõja vältel toimunud partisanivõitlusest ja metsavendadest on Tiit Noormetsa koostatud arhiividokumentide kogumik „Metsavennad suvesõjas 1941“. Teoses kirjeldatakse põgusalt erinevate vastupanuliikumiste teket nõukogude režiimi all kannatavates Ida-Euroopa riikides ja sellega juhatakse sisse ka selliste tegurite esinemine Eestis.¹⁹ See osa teosest annab suurepärase ülevaate metsavendluse tekkimise põhjustest ja selle arenemisest, küll aga puudub sealt põhjalik konkreetsetele näidetele tuginev analüüs sellest, kas partisansõja pidamine oli pigem kasulik ja kuidas mõjutas sündmuste kulgu ning olukord sellise vastupanu jätkusuutlikkust.

Töö eesmärkideks on uurida lähemalt suvesõjas toimunud partisaniliikumiste aktiveerimise tekkepõhjuseid, kinnitada konkreetsete näidetega partisansõja pidamiseks vajalike eelduste olemasolu ning põhieesmärgiks on analüüsida nende läbi selle partisansõja jätkusuutlikkust. Partisansõja jätkusuutlikkuse hindamiseks on oluliseks seatud järgnevate tegurite uurimine: partisanide aktiveerumine, selliste liikumiste areng, tegutsemismaneerid ja tegevuste mõju, rahva meelestatuse ja toetus ning väliste tegurite mõju.

Eesmärkide käsitlemiseks on selles töös lisaks eelnevatele allikakogumikkudele tuginetud ka Omakaitse arhiiviallikatele, mis toovad selgesti välja põhilisemad punktid partisanitegevuses ja kirjeldavad erinevaid nende erinevaid eluviise ning tegutsemismustreid.²⁰

Arhiiviallikate ja dokumendikogumikkude uurimisel tuleb välja tuua asjaolu, et need on peamiselt koostatud saksa okupatsiooni ajal Omakaitse poolt. Omakaitse tekkis partisansalkadest elanikkonna relvastamise ja organiseerimise näol ja neist said sakslaste poolel rindel sõdivad regulaarüksused.²¹ Kuna erinevalt regulaarüksuste tegemiste dokumenteerimisest on partisanüksuste tegutsemine küllaltki varjutatud, on ka Omakaitse poolt dokumenteeritud allikad suvesõjast hiljem koostatud ja peamiselt suuliselt levinud mälestuste põhjal.²² Samuti tuleb tähele panna, et need sündmused kirjutati üles ja levitati järgmise okupatsiooni tingimustest. Sellest tulenevalt pole töös konkreetsetelt tuginetud väljatoodud andmetele ja faktidele, vaid kasutatud neid üldiste olukorra kirjeldustena tegevuste analüüsimiseks ning nende põhjal järelduste tegemiseks.

---

¹⁹ T. Noormets. Metsavennad.

²⁰ Eesti Rahvusarhiiv (=ERA) R-388.1.

²¹ T. Noormets. Metsavennad, lk 54.

²² T. Noormets. Metsavennad, lk 78.

Töö jaguneb kolmeks peatükiks, millest esimene käsitleb sündmuste kulgu, mis viis Nõukogude Liidu okupatsioonini, okupatsiooniaasta olulisemaid propagandalike sündmusi ja poliitilisi kuritegusid. Põgusalt tuuakse välja ka vastupanuliikumiste olemus teistes selle okupatsiooni all kannatavates Ida-Euroopa riikides.

Teine peatükk keskendub Eestimaal toimunud represseerimistele ja inimsusevastaste kuritegude uurimisele. Olulisemate osadena on see jaotatud kolmeks ja temaatiline jaotus algab repressioonidest enne 1941. aasta suve ja esimestel suvekuudel. Järgneb ülevaade Eesti kaitsejõudude likvideerimisest ja üldiselt julgeolekuolukorrast ning viimasena keskendub see peatükk elanikkonna olukorrale.

Kolmas peatükk loob esmalt ülevaate niinimetatud punase terrori laiaulatusliku leviku algusest. Edasised osad keskenduvad juba täielikult vaid suvesõjal aktiveerunud partisaniliikumiste analüüsimisele, mille hulgas tuuakse töös välja metsavendade üldised tegutsemismaneerid ja gruppide suurusjärgud, elanikkonna toetuse ja meelestatuse uurimist ning viimaks suvesõda mõjutanud väliste tegurite osakaalu.

Töös on peamiselt käsitletud suvesõjani viivaid ja selle eskaleerumist põhjustavaid Nõukogude okupatsiooni toimepanekuid ning partisanisõja uurimisega seotud allikaid. Töö mahutavus ei võimalda kindlasti pöörata põhjalikult tähelepanu kõikidele aspektidele seoses partisanisõja iseärasuste ja selle kulgemisega Eestimaal, kuid tagab siiski põhjalikuma analüüsi hindamaks sellise sõjapidamise jätkusuutlikkust. Selline lähenemine võimaldab paremini mõista partisanisõja iseloomu, potentsiaali ja võimalikke puudusi.

1. NÕUKOGUDE LIIDU OKUPATSIOON JA VASTUPANULIIKUMISED IDA-EUROOPAS

1939. aasta 23. augustil sõlmiti Nõukogude Liidu välisasjade rahvakomissari Vjatšeslav Molotovi ja Saksamaa välisministri Joachim von Ribbentropi poolt mittekallaletungi leping Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Lepingu enim tähelepanu väärinud salaprotokollide kohaselt jagati kahe suurvõimu vahel Ida-Euroopa mõjualadeks, mille kohaselt Eesti koos teiste Balti riikidega (Leedu lisandus septembris²³) määrati Nõukogude Liidu huvisfääri.²⁴ Kuigi juba septembri alguses said Eesti valitsuse ja sõjaväe juhtkond üha rohkem informatsiooni Molotov-Ribbentropi pakti salaprotokollist ja oodatavast Punaarmee sissetungist,²⁵ andis kiireloomuline ja järsk käitumine idanaabri poolt veelgi kinnitusi mingisuguse aktsiooni toimumisest Eesti vastu. Moskvasse kutsutud Eesti väliministrile esitati ettepanek luua vastastikune mittekallaletungi leping Nõukogude Liiduga.²⁶

Olukord Eesti Vabariigi jaoks oli järgmine – piirile olid koondunud suured Nõukogude motoriseeritud väed. Eestit kaitses Petseri piirkonnas 600 meest ja Narva juures 2000 meest, ühelgi suunal polnud rajatud kaitseehitisi ega kaevikuid. Puudusid efektiivsed tanki- ja õhutõrjerelvad. Mobilisatsiooni läbiviimiseks puudus aeg ja võimalus, kuna Eesti õhuruumis lendasid tihti Nõukogude pommitajad. Järgnevatel päevadel sooritati mitmeid provokatsioonilende Nõukogude õhuväe poolt Eesti territooriumi kohal. Puudus võimalus igasuguse välisabi taotlemiseks ja ka selle saamiseks.²⁷

27. septembril sõitis Eesti delegatsioon Moskvasse ja järgmisel ööl kirjutati Eesti välisministri ja Nõukogude Liidu välisasjade rahvakomissari poolt alla paktile „Vastastikuse abistamise pakt Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel“. Kuigi pakt sisaldas mitmed sõjalise iseloomuga üksikasju, lubas Nõukogude Liit nii Eesti Vabariiki kui ka maailma tugevalt veendes, et nad austavad väikerahvaste iseseisvust.²⁸ Täpselt nagu arvatigi, oli tegu vaid stalinliku pettemanöövriga – lepingust peeti kinni vaid 9 kuud, kuni 1940. aasta 16. juunini.²⁹ Sel päeval

²³ Jelena Zubkova. Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn 2008, lk 39.

²⁴ P. Kaasik, T. Hiio, I. Paavle, M. Maripuu, A. Niglas. The Occupation of Estonia by the Soviet Union in 1940. Estonia 1940–1945, lk 1–2.

²⁵ Jüri Ant. Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn 1999, lk 42.

²⁶ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 16.

²⁷ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 16.

²⁸ Samas, lk 16–20.

²⁹ Samas, lk 16–20.

anti Eesti saadikule Moskvast korraldus, milles nõuti uue valitsuse moodustamist, mis oleks võimeline tagama vastastikuse abistamise pakti elluviimist.³⁰

1940. aasta 15. – 17. juunil okupeeris Nõukogude Liit järjestikku kõik kolm Balti riiki – 14. juunil jõudis avaldus Leeduni, 16. Läti valitsuseni ja pool tundi hiljem jõudis sisuliselt sama avaldus ka Eestini.³¹ Kohe pärast Nõukogude vägede okupatsiooni saabus 19. juunil Tallinna Stalini erivolinik, kes enamlaste plaani kohaselt moodustas siin uue valitsuse. Libavalitsuse ette otsa määrati kirjanik Johannes Vares-Barbarus, kes juba varasemalt värvatuna andis koheselt nõusoleku koostööks.³² 21. juunil nimetati ametisse uus valitsus.³³ Riigikogu saadeti laiali ja lavastati uued valimised, mis on tuntud juulivalimiste nime all ja mille käigus eesti rahvas justkui oleks vabatahtlikult avaldanud soovi Nõukogude Liiduga ühinemiseks.³⁴

Avaldatud andmetes seisis, et valimistel osales 84,1% valijatest ja suure häälteenamusega osutusid valituks kommunistliku bloki esindajad. Juba 17. juunil tuli okupatsioonivalitsus välja nõukogude korra kehtestamise ja Nõukogude Liiduga ühinemise loosungitega. Eestlaste meeleavaldused suruti vägivallaga maha. Valitud isikutele anti korraldus hääletada eelseisval parlamendiistungil Eesti iseseisvusest loobumise kasuks ja NSV-ga ühinemise poolt. 6. augustil rahuldati Eesti kollaboratsioonivalitsuse palve liituda Nõukogude Liiduga.³⁵

Nõukogulik propaganda oli esialgu küllaltki ettevaatlik. Ei soovitud viia tähelepanu eesootavatele repressioonidele.³⁶ Uute võimude üks esmaseid aktsioone oli palkade tõstmine, kuid samas tõsteti pidevalt ka tarbekaupade hindasid.³⁷ Nominaalsissetulekud kasvasid umbes viis korda, sealjuures müügihindad aga kuni 10 korda. Lisaks vähenes lõpuks ka kaupade saadavus – jae- ja hulgikaubanduse hindade külmutamisega vähenes talupoegade müük hulgikaupmeestele, kuigi üritati hoopis inflatsiooni kontrolli all hoida. Inflatsioon oli kasvanud esimese okupatsiooniaastaga kuni tuhandeprotsendiliseks.³⁸ Vähendati oluliselt nii Eesti krooni, Läti lati kui ka Leedu liti väärtust rubla suhtes ja lõpuks tühistati need 1940. aasta lõpul.³⁹ Vaesemate talupoegade poolehoidu üritati võita maareformidega.⁴⁰ Esimese

---

³⁰ H. Lindmäe. Suvesõda Tartumaal, lk 9.

³¹ J. Ant. Eesti 1939 – 1941, lk 100–101.

³² J. Kross, P. Varju, E. Sarv, S. Olesk, M. Krikk. Kannatuste aastad, lk 45–46.

³³ H. Lindmäe. Suvesõda Tartumaal, lk 11.

³⁴ J. Kross, P. Varju, E. Sarv, S. Olesk, M. Krikk. Kannatuste aastad, lk 46.

³⁵ Samas, lk 41–51.

³⁶ J. Ant. Eesti 1939–1941, lk 129.

³⁷ Samas, lk 148–149.

³⁸ Olaf Mertelsmann. Alatoitumise tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis. Ajalooline Ajakiri 2012/2, lk 195.

³⁹ R. J. Misiunas, R. Taagepera. Balti sõlteaasta, lk 39.

⁴⁰ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 40.

maareformiga võeti jõukamatelt talupoegadelt maad ja see jagati maata või juurdelõikeid vajavatele vaesematele talunikele.⁴¹ Neile anti maad, küll aga läks osa sellest maareservina riigile, mis tähendab, et kõigist neist ei saanudki täielikud Nõukogude režiimi toetajad.⁴²

Kommunistliku režiimiga kaasnes piiranguid veelgi. Üritati tasakaalustada hindu NSV Liidu ja Balti riikide vahel, kuid see tõi kaasa täieliku kriisi ning sellega kaasnes toidutalongide ilmumine, mis omakorda tekitas veelgi pettumust okupatsioonivõimus.⁴³ Süvenes defitsiit, mis 1941. aasta algusest kasvatas enamgi tarbekaupade ja üksikute toiduainete puudujääki.⁴⁴ Mitmeid ametnikke asendati venelaste, juutide või idapoolsetest regioonidest pärit sisserännanute, kes olid kohalike elanike seas äärmiselt ebapopulaarsed.⁴⁵ Kuna kõiki ametnikke ei õnnestunud kiiremas korras vahetada, jäid mõned endised tööle uute ametiülesannete täitmisel tundmatute komissaride järelevalve all.⁴⁶ Maapiirkondades anti enamasti administratiivameteid näiteks kohalikele, eelkõige vaesematele isikutele või venelastele.⁴⁷

Poolehoidu otsis uus poliitiline jõud pigem neilt, keda eelmised valitsused pidasid oponentideks. Nõukogude Liit oli edukas haritlaskonna ja kõrgemate klasside isikute elimineerimisel tähtsatelt positsioonidelt.⁴⁸ Represseerimisele määratud inimeste kohta peeti arvet juba 1930ndatel. Nimekirjadesse kuulusid erinevad riigi tegelased, sõjaväelased, omavalitsustegelased, politseinikud, seltside ning ühenduste aktiivsemad liikmed, aktivistid üliõpilasorganisatsioonidest, Kaitseliidu liikmed ja sellega seotud isikud, Nõukogude võimu vastu 1918–1920 võidelnud isikud, välisfirmade töösturid, hotellide ja restoranide omanikud ning ka need, kes omasid välisilmaga liiga tihedaid kontakte.⁴⁹

1941. aastaks oli pettumus Nõukogude režiimi ja poliitika osas muutunud opositsiooniliikumised aina tugevamaks. Sellele aitasid kaasa kõik eelpool mainitud tegurid, mis halvendasid oluliselt elutingimusi ning igapäevast toimetulekut. Elutaseme järsk langus avaldas tugevalt mõju elukvaliteedile – toidukriis, majanduslikele põhjustele tuginenud suremuse kasv 1940. aasta talvel, alatoitumus.⁵⁰ Lisaks sellele süvendasid pettumust erinevad

---

⁴¹ H. Lindmäe. Suvesõda Tartumaal, lk 19.

⁴² A. Statiev. Counterinsurgency, lk 40.

⁴³ Samas, lk 41.

⁴⁴ J. Ant. Eesti 1939–1941, lk 151.

⁴⁵ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 41.

⁴⁶ Viktor Niitsoo. Relvastamata vastupanu aastail 1940–41. TUNA 2001/1, lk 23.

⁴⁷ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 40.

⁴⁸ Samas, lk 40.

⁴⁹ M. Laar, J. Tross. Punane terror, lk 5.

⁵⁰ O. Mertelsmann. Alatoitumise tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas, lk 196–200.

represseerimised ja isiksusevastased kuriteod. 1941. aastal aktiveeritud vastupanu jaotus suuremas pildis kogu idarindel kolme gruppi:

- 1) Ukrainas tegutsenud OUN, kelle eesmärk oli saavutada iseseisvus ja vaid ukrainlastele loodud Ukraina riik;
- 2) küllaltki konservatiivne vastupanu Balti riikides, kes soovisid saavutada iseseisvust;
- 3) Poola vastupanuliikumised, kes oli nii punase kui ka natsirežiimi vastu ja liitlased Suurbritanniaga.⁵¹

Enamiku idarindele kahe konfliktse suurvõimu vahele jäävate riikide üheks ühiseks jooneks oli valida endale liitlane kahe poole vahel. Siinkohal ei olnud tegevuse ajendiks ähvardatavate režiimide toetamine, vaid pigem leida tee enesesäilitamiseks. Valikud jäid tavaliselt ühepoolseks – hirmutava igapäevase eluga Nõukogude Liitu nähti pigem oma vastasena ning iseseisvuse taastamiseks pakkus selleks lootust vaid läänesuunalt ründav Saksamaa. Tekkinud julgeoleku olukord andis soodsa väljundi erinevate vastupanuliikumiste aktiveerumiseks Nõukogude Liidu vastu. Mitte ainult ei muutunud hoogsamaks sellised partisanlikud tegutsemismaneerid vaid Baltimaades, vaid taanduva punase režiimi hävitamine muutus hõlpsamaks ka mujal idarinde riikides.⁵²

Üks tugevamaid vastupanuliikumisi millega Punaarmee võitlema pidi, oli Lääne-Ukrainas. Seal mängis suur rolli ukraina radikaalsete rahvuslaste sõjalis-poliitiline ühendus OUN (Ukraina Rahvuslaste Organisatsioon; ukraina k. *Організація Українських Націоналістів*). OUN oli endale loonud tugevad alustalad peidikute, relvastuse ja kogemusterohkusega Poola võimu vastu loonud juba 1939–1940 aastatel.⁵³ Neil oli kindel ideoloogia ja laiaulatuslik põrandaalune võrgustik.⁵⁴ Nende tegevuse eesmärgiks oli taastada iseseisvus Ukrainas ja luua ühtne riik kõigist Ukraina aladest,⁵⁵ mis oleks pidanud olema ka rahvuslikult homogeenne.⁵⁶ Partisani liikumisele omapäraselt oli vaja saavutada rahva toetus, liita kõik ukraina rahvad võitluseks kommunistliku režiimi vastu, kes peale esimest, partisanigruppide võimsat demonstratsiooni vastupanuliikumise alguses, pidi sooritama üldülestõusu.⁵⁷ Kusjuures OUNi rahastas Saksa Luureagentuur (Abwehr), kellele vastutasuks lubati informatsiooni Poola

⁵¹ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 51.

⁵² Metsavennad suvesõjas 1941. Koos. T. Noormets, Tallinn 2003, lk 17–18.

⁵³ T. Noormets. Metsavennad, lk 18–19.

⁵⁴ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 44.

⁵⁵ T. Noormets. Metsavennad, lk 20.

⁵⁶ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 45.

⁵⁷ T. Noormets. Metsavennad, lk 22.

kohta. Iseseisvuse taastamises nähti seega peamise võimalusena sakslaste pealetungi ja nende abiga vabastamist kommunistlikust režiimist.⁵⁸ Tegevus taanduva Nõukogude Liidu vastu oli hävitav ja efektiivne, küll aga peale sakslaste pealetungi ei õnnestunud saavutada soovitud eesmärke ning uute okupatsioonivõimude koosseisu loodi ukrainlaste politseijõud. OUNi tuumik oli selleks ajaks liikunud tagasi põranda alla.⁵⁹

Valgevene läänealadel puudus organiseeritud vastupanu liikumine ning erilise osatähtsusega tsiviilvastupanu. Tegu oli oma naabritest sotsiaalpoliitiliselt märgatavalt maha jäänud alaga ning nendel territooriumitel oli väikearvulist eliiti Nõukogude Liidul tunduvalt lihtsam kontrollida. Üksikud aktivistid oli pideva kontrolli all.⁶⁰ Kuna tegu oli vaesema rahvaga, kui näiteks ukrainlased, ei nähtud ka nõukogude režiimis nii suuri repressioone.⁶¹ Pärast Punaarmee taandumist aga aktiveerus vastupanu liikumine, kuna sakslaste puudus ressursid arengus mahajäänud infrastruktuuriga riigi kiireks okupeerimiseks ning Punaarmee poolt maha jäetud relvastus muutis omakaitse salkade loomise lihtsamaks. Sellised salgad aga jäid tegutsema peamiselt oma külade territooriumil ja kaitsesid neid.⁶²

Nõukogude Liidu terrori all kannatasid Ida-Euroopa riikides enim poolakad. Juba 1940. aasta 17. septembril anti Poola saadikule Moskvast teada, et Nõukogude Liidu väed ületavad Valgevene ja Ukraina vähemuste Poola idapiiri.⁶³ Poola okupeerimise käigus võeti kommunistlike jõudude poolt vangi umbes 180 000 Poola sõjaväelast ja 15 000 ohvitseri. 1940. aasta kevadel elimineeriti Katõni metsades ilma kohtuprotsessita 21 857 poola kodanikku.⁶⁴ Poolas toimunud partisanisõda, enne sakslaste rünnakut Nõukogude Liidule, oli aktiivne vaid enamasti Poola Nõukogude Liidu poolt vallutatud idaaladel. Kuigi enamik salku läks laiali juba 1939. aasta sügisel või need hävitati Punaarmee poolt 1940. aastal, pidasid mõned grupid metsades vastu kuni Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise sõja puhkemiseni. Nad vältisid suuremaid konflikte ja ootasid lääneliitlaste suurt pealetungi 1940. aasta kevadel. Kuuldes aga Prantsusmaa lüüasaamisest sama aasta juunis, andis Poola eksiilvalitsus korralduse hoiduda relvastatud konfliktidest.⁶⁵ Kui Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise

---

⁵⁸ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 47–48.

⁵⁹ T. Noormets. Metsavennad, lk 26–27.

⁶⁰ Samas, lk 27.

⁶¹ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 48.

⁶² T. Noormets. Metsavennad, lk 28.

⁶³ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 12–13.

⁶⁴ A. Statiev. Counterinsurgency, lk 49.

⁶⁵ T. Noormets. Metsavennad, lk 28–30.

sõja algusega nägid Balti riigid ja ukrainlased sakslastes pigem kommunistlikust režiimist vabastajaid, oli poolakate jaoks see lihtsalt uue suure katastroofi algus.⁶⁶

Leedus muutus Nõukogude Liidu annekteerimisejärgne vastupanuliikumine eriti aktiivseks. Selle juhtiv keskus loodi 17. novembril 1940. aastal endise Leedu Saksamaa saadiku, Kazys Škirpa, juhtimisel Berliinis. Organisatsiooni nimeks sai Leedu Aktivistide Rinne ehk LAF (leedu k. *Lietuvos aktyvistų frontas*).⁶⁷ Tegu oli Balti riikides kõige aktiivsema vastupanuorganisatsiooniga, kelle ridadesse kuulus väidetavalt kuni 36 000 liiget ja mille eesmärgiks oli iseseisvuse taastamine.⁶⁸ Juuniküüditamise tagajärjel lõhuti organisatsiooni Leedus loodud võrgustiku ridasid tõsiselt, kuid selleks ajaks olid ettevalmistused juba tehtud.⁶⁹

Kuigi organisatsiooni tuumik Leedus lõhuti, oli selleks ajaks välja töötatud plaane ja juhendeid ning sütitatud relvastatud vastupanuliikumine hakkas toimima suures osas rahvaliidumisenä. Nagu Eestiski, tekkisid Leedus esimesed partisanisalgad pärast 1941. aasta juuniküüditamist. Leedu rahvuslikus ajalooteaduses tuntud Juuniülestatõusuga alustati sama aasta 22. juunil. LAFi Kaunase keskus käivitas koheselt ülestatõusu plaanid. Järgmisel päeval loeti Kaunase raadios ette iseseisvuse taastamise manifest ja teatati Ajutise Valitsuse moodustamisest. 1941. aastal 22. aprillil oli Ajutise Valitsuse koosseis juba kokkulepitud, kuid mitmeid ettenähtud liikmed arreteeriti Nõukogude Liidu poolt.⁷⁰ Spontaanne rahvaülestatõus sundis Punaarmeele linnast lahkuma. 25. juunil sisenesid Kaunasesse Saksa väed. Vilniuses algas ülestatõus 23. juuni õhtul, kus võeti koheselt üle sidekeskuseid ja Venemaale evakueerimisest õnnestus päästa üle 1000 poliitvangi. Massiline vastupanu toimus üle kogu maa ning haaras ka Leedu sõjaväelasi. Näiteks sõja algul lahingutegevusse sattunud Punaarmee 29. territoriaal-laskurkorpuse salgast kasutasid leedukad võimalust desertereerimiseks ja sakslaste poolele üle minemisest.⁷¹

Lätis algas vastupanugruppide loomine 1940. aasta suve lõpus, kui riik oli liidetud Nõukogude Liidu koosseisu 5. augustil. Kui esimesteks vastuhakkajateks olid enamasti Läti kooliõpilased, siis sügisel algas vastupanuorganisatsioonide formeerimise laienemine. Loodi

---

⁶⁶ A. Statiev. *Counterinsurgency*, 51.

⁶⁷ T. Noormets. *Metsavennad*, lk 31.

⁶⁸ A. Statiev. *Counterinsurgency*, lk 50.

⁶⁹ T. Noormets. *Metsavennad*, lk 31.

⁷⁰ Meelis Maripuu. *Omaavalitsuseta omaavalitsused: Eesti omamaise haldusvõimu taastamine NSV Liidu ja Saksamaa vahelise sõja tingimustes. III Osa. Võrdlevaid tähelepanekuid Läti ja Leeduga*. TUNA 2012/4, lk 71–72.

⁷¹ T. Noormets. *Metsavennad*, lk 31–36.

neli üksteisest sõltumatut põrandaalust organisatsiooni – Kodumaa Kaitsjad, KOLA (Läti Vabastamise Võitlusorganisatsioon), Noorlätlased ja Läti Rahvuslik Leegion. Sarnaselt teiste Balti riikidega muutus pöördepunktiks juuniküüditamine. Enesekaitseks koonduti metsadesse ja alustati partisanisalkades tegutsemisega ja aktiivse võitlusega alustati pärast Saksa ja Nõukogude Liidu vahelise sõja puhkemise algust 22. juunil 1941. aastal. Sakslaste saabumiseks võeti üle mitmed linnad kas lahingutega või Punaarmee ja hävituspataljonlaste taandumisega.⁷²

---

⁷² T. Noormets. Metsavennad, lk 37–40.

2. SUVESÕJA ALGUS

2.1. Repressioonid Eestimaal enne suvesõda ning 1941. aasta suvekuudel

Nõukogude režiimiga kaasnes ulatuslik arreteerimine, vägivald ja kuriteod okupatsiooni all kannatavate rahvaste vastu.⁷³ 1941. aasta esimesel poolel moodustasid suure hulga maha lastutest politseiametnikud, endised ministrid, mitmed juristid, kellest paljud osalesid ohvitseridena Vabadussõjas. Samuti kuulusid mõrvatute hulka mitmed sõjaväe ohvitserid ja režiimivastastes aktides silma paistnud tegelased. Kogu kohtumõistmise jooksul kasutati Venemaa Nõukogude Sotsialistliku Föderatiivse Vabariigi 1926. aasta kriminaalkodeksi sätteid, mille järgi oli kuritegelik ka Eesti riigi rajamine, selle iseseisvuse kaitsmine ja sise- ning välispoliitika korraldamine. Üldiselt piisas süüdimõistmiseks sellest, et ta oli kas osalenud Vabadussõjas, olnud valitsuse või Riigikogu liige, kuulunud Kaitseliitu või oli tegu lihtsalt nn töörahva vaenlasega.⁷⁴

Esimene suurem inimsusevastane ettevõtmine, Juuniküüditamine, leidis aset 1941. aasta juunikuus.⁷⁵ Juba 1939. aastal ilmus Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi (edaspidi SaRK e vene k. Народный комиссариат внутренних дел СССР) käskkiri, millega kavandati abinõusid, kuidas tegeleda võimuvastaste jõududega.⁷⁶ 1940. aastal 23. novembril kinnitati SaRK-i poolt spetsiaalne juhend „kontrrevolutsiooniliste elementide“ arvele võtmiseks Ukrainas, Valgevenes, Moldovas, Karjalas, Lätis, Leedus ja Eestis.⁷⁷ Seda valmistati SaRK-i juhtnööride järgi ette suure saladuskatte all. Kindlaksmääratud ohvrid arreteeriti loodud operatiivgruppide ja troikade (kohtuväline kolmeliikmeline kiirkohtu) poolt, kes teostasid „suure tähtsusega poliitilist ülesannet.“⁷⁸ Kogu küüditamisprotsessi läbiviimiseks Baltimaades valmistati ette spetsiifilised juhtnöörid. Moskvast saadeti juhend „Nõukogudevastaste elementide äraviimise toimingute teostamise korra kohta“, mille oli allkirjastanud NSV Liidu riikliku julgeoleku rahvakomissari asetäitja Ivan Serov.⁷⁹

⁷³ T. Tamm. Need teod, lk 41.

⁷⁴ M. Laar, J. Tross. Punane terror, lk 9.

⁷⁵ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 199.

⁷⁶ J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml, lk 96.

⁷⁷ Meelis Maripuu. Küüditamised Eestis 1941. aasta suvel. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat 2006/6, lk 55–57.

⁷⁸ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 160.

⁷⁹ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 200.

14.–17. juunini viidi suurte ešelonidega üle piiri üle 10 000 Eesti kodaniku ida poole.⁸⁰ Teguts oli Nõukogude Liidule nii öelda traditsiooniline aktsiooniga. Oma läänepiiri puhastamist alustati juba 11 aastat varem, 1930. aastal, kui puhastati keskviimule ohtu kujutavatest elanikest Leningradi oblasti piiriäärsed alad. Need aktsioonid kordusid Nõukogude Liidus aastatel 1935–1936 ning 1940. aastal, kui sihtmärgiks olid Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene alad.⁸¹ Eestimaal anti küüditamisele eelneval päeval küll mitmeid kummalisi korraldusi, mis oleks võinud vihjata eesootavale kuriteole, kuid rahval seoseid luua ei õnnestunud. Näiteks kästi 13. juunil kõigil Viljandimaalastel koguda kõik oma mootorsõidukid kella 5-ks Viljandi Põllumeeste Seltsi hoovi – arvati, et saabumas on põhjalik masinate kontroll. Ilmunud loomavaguneid peeti Punaarmee transpordivahenditeks.⁸²

Küüditamise kohalikku läbiviimist organiseerinud troikad ja operatiivstaabid suutsid planeeritavat hästi saladuses hoida ja sündmuste kulgu okupeeritud rahvastele kohutava üllatusena.⁸³ See jättis tühjaks tuhanded majapidamised ja kodud. Juhtnõõride järgi kuulusid ümberasustamisele kontrrevolutsiooniliste ja nõukogudevastaste organisatsioonide liikmed ja kui nad on juba hukatud, siis nende perekonnad, endine politsei- ja vanglapersonal, suurmõisnikud, suurtöösturid, kõrgemad riigiametnikud, endised ohvitserid.⁸⁴

Pärast seda algas uus suurem terrorlaine koos mõrvade ja hävitustööga.⁸⁵ Oma tegevust alustasid sõjatribunalid ja otsuste tegemise aeg vähenes märgatavalt. Kiire lõpu leidsid eelneva aasta lõpus või sama aasta alguses alustatud kohtuasjad, kus otsusena määrati tihti süüdistatavale ka hukkamine. Eelnevatele peamistele ohvritele lisandusid nüüd ka vastupanutegevustes osalenud mehed ja naised. Eriti hoogsalt kasvas surmaotsuste hulk 1941. aasta juuli alguses.⁸⁶ 5. juulil avaldus Eesti NSV sõjavägede ülemjuhataja kindralmajor Ilja Ljubotsevi käskkirja, millest kästakse viivitamatult maha lasta iga isik, kes tegeleb banditismiga või on põgenenud sõjaväest. Arreteerimisele kuuluvad oma riiklikus asutuses teenistuse omavoliliselt lõpetanud või majapidamisest põgenenud. Kusjuures nende üle pidi Sõjatribunal mõistma kohust vahetult pärast kohtu ette jõudmist 24 tunni jooksul. Samuti kuulusid käskkirja järgi arreteerimisele bandiitide ja desertööride perekonnad, kes tuli sulgeda vanglasse ja kelle vara tuli konfiskeerida. Sellised käskkirjad andsid punasele terrorile

---

⁸⁰ Eesti omavalitsuste väljaanne. Eesti rahva, lk 199.

⁸¹ M. Maripuu. Küüditamised Eestis 1941. aasta suvel, lk 55–57.

⁸² H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 160.

⁸³ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 200.

⁸⁴ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 160.

⁸⁵ T. Tamm. Need teod, lk 41.

⁸⁶ M. Laar, J. Tross. Punane terror, lk 9–10.

vabama kandepinna ja massilise leviku, mida panid toime miilitsaüksused ja SaRK-i organisatsioonid, erikomandod ning vastustust kandsid ka sõjaväeosade ja koondiste komandörid. Juhtivat osa repressioonides kandsid 26. juunil loodud hävituspataljonid.⁸⁷

Okupatsioonirežiimi muudatuste sisseviimisega, mis oleks pidanud okupeeritud rahva tooma lähemale levitatavale ideoloogiale, suurendati ka hoopiski repressioonidega hirmu režiimivastase võitluse alustamiseks. Kuna esimene okupatsiooni oli aga äärmiselt lühiajaline, oli suvesõja alguseks rahva seas pigem kasvanud umbusk ja pettumus ning värsked mälestused terrorist ei andnud piisavat aegagi uue valitseva võimuga harjumiseks. Kui lisada siia veel soov ja tahe sündmuste kulgemisest olenemata säilitada iseseisvus, visioon sakslastest kui selle võimaluse pakkujatest, lõi Nõukogude Liidu valitsus repressioonide rahvaste maale ideaalsed tingimused uue okupatsioonivõimu tulekuks. Õõnestati pigem enda jalgealust ja eelolevaks sõjaks puudus täiuslik põhi, et toetuda okupeeritud maade toetusele rünnakule vastu asumiseks.

2.2. Eesti kaitsevõimude likvideerimine ja julgeolekuolukord 1941. aastal

Eesti kaitsevõim koosnes 1940. aasta kevadel neljast diviisist, millele lisandusid veel merevägi ja õhukaitse. Sõjaväe määratud koosseisus oli sama aasta juulikuu andmetega 16 505 isikut.⁸⁸ Esimesed Punaarmee üksused liikusid ilma sõjalise vastupanuta Eesti aladele juba 1939. aasta 18. oktoobril.⁸⁹ 1940. aasta juunikuus toimus Eestimaa aladele Punaarmee järgmiste üksuste sissetoomine. Eesti kaitsevõime hakati järk-järgult likvideerima ning ümberformeerima 22. territoriaalseks laskurkorpuseks, et luua kogu siinselt võitlusvõimelisest rahvastikus osa suurest Nõukogude armeest. Eesti väeüksused saadeti laiali ja sobiv isikkoosseis viidi üle Punaarmee väeosade alluvusse, laiali saadeti ka ohvitseride- ja allohvitseride kogud ning lisati komissaride ametikohad, kelle ülesanne oli teostada „poliitilist kasvatustööd“ ja märgata režiimivastaseid isikuid.⁹⁰

1940. aasta 21. juulil tugevdati oluliselt Nõukogude piirivalve poolt ka haaret piiridel. ENSV siseminister Maksim Unt tühistas kõik enne sama aasta 29. juunit väljaantud välispassid. Nõuti kõikide isiklike meresõidukite, nagu kala-, mootor-, ja purjepaadid, registreerimist ja lukustatult hoidmist. Väljasõidud võisid toimuda vaid piirivalve loal ja kindlatest

⁸⁷ M. Laar, J. Tross. Punane terror, lk 14–15.

⁸⁸ Agur Benno. Tsaari pagunitest nõukogude lõkmeteni II: Eesti sõjaväest 22. territoriaalseks laskurkorpuseks. Sõdur 2013/4, lk 59.

⁸⁹ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 77.

⁹⁰ Leho Lõhmus. Omavalitsuse ja kohaliku garnisoni suhetest 1940–1941. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat. 2006/6, lk 14–15.

randumiskohtadest. Sõitmine oli keelatud pimedal ajal ning samuti tuli rannäärsete majade aknad pimendada.⁹¹

Lisaks Eesti kaitsejõudude likvideerimisele tuli täielikult asendada ka ühiskonna sisejulgeolekut tagav politsei, mille distsiplineeritus ja kohati teadmatus nende tegelikust võimekusest põhjustas okupatsioonivalitsusele muret. Valitsuse juht Johannes Vares ja riigipöörde lavastaja A. Ždanov koos teiste poliitiliste tegelastega hakkasid töötama plaani selle nimel, kuidas politsei likvideerida ja asendada. Kui esimese hooga 1940. aasta suvekuudel likvideeriti käskkirjaga Kaitseliit, siis politseid otsustati neid pidevalt kontrollides veel omakasuks tegevuses hoida. Alates juulikuust algas ka politseijuhtide ametist tagandamine ja nende asendamine.⁹²

Kaitsejõudude reorganiseerimise esimese etapina nõuti 1940. aasta 22. augustiks kohalikule Nõukogude ringkonnastaabile andmeid Eesti väeüksuste isikkoosseisust, varustusest, relvastusest ning elamupindade ja kinnisvara andmist Punaarmee väeosade valve alla.⁹³ 29. augustil ilmus ENSV rahvakomissaride Nõukogu määrus, mis sisaldas seitset punkti. Olulisemate punktidenä kästi Eesti rahvavägi formeerida Nõukogude Balti erisõjaväeringkonna koosseisu, anda merevägi ning rannakaitse tööliste ja talupoegade sõjamerelaevastiku koosseisu, sõjaväeringkonnad kujundada ümber sõjakomissariaatideks ning kogu varustus, relvastus ja elamupinnad üle anda Punaarmeele või sõjalaevastikule.⁹⁴

Esiialgu oli Eestimaa le loodud 22. Eesti Territoriaalse Laskurkorpuse rahuaegses koosseisus 15 142 inimest ja sõjaaegseid isikkooseise ei määratudki.⁹⁵ 1941. aasta 7.–14. juunil eemaldati Eesti Korpuse diviiside ülemad oma kohtadelt ning asemele tulid venelased. Hakati juurde tooma ka täiendusi. Väiksemate allüksuste ülemad jäid veel omale kohale, kuid juba ööl vastu 15. juunit tulid väeosade korrapidajad Eesti ohvitseride magamisruumi ja käskisid neil ilmuda väeosa staabi juurde. Üritati veel petlikult luua mulje, et nad saadetakse taktikalisele õppusele, kui reaalsuses nad küüditati.⁹⁶ Kui sõja puhkemisel Saksamaaga moodustas territoriaalkorpuse koosseis 75% Eesti päritoluga sõduritest, siis peale täiendusi, nädal hiljem,

---

⁹¹ J. Kross, P. Varju, E. Sarv, S. Olesk, M. Krikk. Kannatuste aastad, lk 137.

⁹² Samas, lk 132–137.

⁹³ Aleksander Tšapenko. Eesti rahvaväe reorganiseerimine Punaarmee 22. territoriaalseks laskurkorpuseks 1940–1941. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat 2006/6, lk 39.

⁹⁴ A. Benno. Tsaari pagunitest, lk 62.

⁹⁵ A. Tšapenko. Eesti rahvaväe, lk 40.

⁹⁶ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 142–143.

langes osakaal 27%-le. Eesti Korpuse ridades võidelnud eestlastest võeti sakslaste poolt kuni 4500 sõjavangi ja ligi 1000 eestimaalast hukati või langes lahingus.⁹⁷

Rahvuslike väeosade loomisest saab järeldada, et Punaarmee kasutas juba esimese käiguna ära palju võimaliku vastupanu ressursist, mis liideti Nõukogude armeega. Laskurkorpuse loomisel oli võimalik ennetada seda, et võitlusvõimeline ja väljaõpetatud osa kaitsevõimelisest elanikkonnast liituks erinevate vastupanuliikumistega. Samuti paigutati nad kindla järelevalve alla. Ka varustuse, hoonestuse ja relvastuse režiimipoolse kontrolli alla võtmine vähendas võimalust, et laiemaulatuslikud vastupanuliikumised oleksid saanud oma valdusesse ressursse, mida saaks efektiivselt kasutada okupatsioonivõimu vastu.

22. juunil NSV Liidu valitsuse poolt väljastatud avalduses seisis, et Saksa sõjavägi alustasid ilma sõja kuulutamisetä rünnakuid Nõukogude Liidu piiride ja linnade pihta.⁹⁸ Barbarossa nime kandva sakslaste plaani elluviimiseks kaasati ka liitlased Soome, Rumeenia ja Ungari.⁹⁹ Lennukitelt pommitati näiteks Žitomiri, Kiievit, Sevastopolit, Kaunast ja mõningaid teisi linnu. Pommitamised oli sama päeva hommiku jooksul kaasa toonud üle kaheksa surma. Nõukogude Liidu avalduses näidati suurt pettumust ja sündmuste drastilises kulgemises pidi olema süüdi vaid Saksamaa fašistlikud valitsejad.¹⁰⁰ Praeguseks ilmunud arhiivimaterjalide põhjal on alust väita, et ka Kremli juhtkond käsitles Saksamaad oma vastasena ning sõjaks natsirežiimi vastu valmistuti juba 1939. aastal, kus oktoobrikuus alustati Saksamaa-vastase sõjaplaani koostamisega. Aastatel 1940–1941 töötati välja neli erinevat ründeplaani ning NSV Liidu kindel plaan oli alustada sõjategevusega enne. Ettevalmistustega jõuti juba viimasesse faasi 1941. aasta mai ja juunikuuks,¹⁰¹ kuid sõja kuulutamisega Saksamaa vastu jäädi aga hiljaks. Nõukogude Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega kuulutati 22. juunil välja sõjaseisukord kõigil NSV Liidu poolt okupeeritud aladel, kaasaarvatud Eesti NSV-s.¹⁰²

Sõja alguses olid Nõukogude Liidu läänerinded nimetatud looderindeks ning põhjarindeks, kuhu kuulusid vastavalt Balti erisõjaväeringkond ning Leningradi sõjaväeringkond. Aktiivsed üksused ENSV territooriumil pandi kokku Tallinna operatiivgrupis vastavalt looderinde sõjanõukogu poolt 1941. aasta 2. juulil antud käsule. Alates 4. juulist anti kõik väeosad Eestis 8. armee juhatuse alla, mis oli omakorda allutatud looderindele ning sealjuures omakorda ka

⁹⁷ Eestlased Vene sõjaväes 1940–1945. Kolmas osa. Koost. Leo Õispuu. Tallinn 2011, lk 24.

⁹⁸ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 27.

⁹⁹ Tõnu Tannberg. Stalini luhtunud võimalused 1941. aastal. TUNA 2000/3, lk 133.

¹⁰⁰ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 27.

¹⁰¹ T. Tannberg. Stalini, lk 132.

¹⁰² Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 29.

Balti erisõjaväeringkonnale. 24. juulil määrati Ljubotsev 8. armee ülemjuhatajaks. Kuni 8. juulini vastutas tagala turvalisuse eest looderindel kindralmajor Konstantin Rakutin. Punalaevastiku põhiülesanne oli Tallinnas paikneva peamise merebaasi kaitsmine.¹⁰³

Vahetult peale sõja algust, 1941. aasta 23. juunil, alustati sõjaväekohustuslaste esimese mobiliseerimisega. Mobiliseeritute hulka kuulusid kõik aastatel 1905–1918 sündinud sõjaväekohustuslased.¹⁰⁴ Toimusid ka mobilisatsioonid transpordivahendite kogumiseks, kus 1. juuliks teatas Eesti NSV Vabariikliku Sõjakomissariaat, et kõik kindlaks tehtud erasektorile kuulunud veo- ning sõiduautod on rekvireeritud. Samuti toodi selles ettekandes välja arv Punaarmee vabatahtlikult liitunudest, avaldusi oli esitatud 1166 tükki.¹⁰⁵ Kuna Punaarmee kandis suuri kaotusi, viidi augustis läbi uus mobilisatsioon, mille käigus võeti sõjaväkke kõik 1890–1904 ja 1923. aastal sündinud mehed. Üldmobilisatsioone enam ei korraldatud ja edasi liideti sõjaväega kõik tavalised kutsealused.¹⁰⁶ Sundmobilisatsiooni tulemusena õnnestus Nõukogude Liidul oma kodumaale viia ligi 33 000 meest.¹⁰⁷

Teenistusse sundimine vähendas kindlasti suurelt nende meeste arvu, kes oleksid saanud võidelda vastupanuliikumiste ridades. Suurt mõju mobilisatsiooni edukusse avaldas kindlasti ka repressioonide, terrori ja järelevalve tuntav kohalolu, mis hirmutas paljusid kutsealuseid ja mille tõttu viidi Venemaale suur hulk neid, kes oleksid võidelnud pigem sakslaste poolel või liitunud vastupanugruppidega.

Rahvakomissaride Nõukogu poolt välja antud määrusega kästi luua Nõukogude Liidu läänealadel (siinhulgas ka Eestis) 100–200 mehelised hävituspataljonid, mis pidid otseselt seotud olema SaRK-i linnade ja maakondade staapidega. Liikmeteks said parteilased, komsomoli liikmed ja nõukogude aktivistid, kes kõik pidid olema suutelised kasutama relvi.¹⁰⁸ Pärast sõjategevuse hoogustumist Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel asusid tegutsema metsavennad, kes olid läinud metsadesse peitu arreteerimiste ja küüditamise eest. Nad ründasid SaRK-i ja Punaarmee väiksemaid üksusi ja institutsioone ning astusid vastu hävituspataljonide salkadele.¹⁰⁹ Saksa vägede pealetungiga hoogustus nõukogude režiimi all kannatavates maades üleüldiselt rahvuslik võitlus kommunistide vastu. Vastupanuvõitlejad alustasid omavalitsuste tagasivõtmist kohati juba enne rinde üleminekut ning seda olukorda

¹⁰³ I. Paavle, P. Kaasik. Destruction Battalions in Estonia in 1941. Estonia 1940–1945, Tallinn 2006, lk 475–476.

¹⁰⁴ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 30–31.

¹⁰⁵ Samas, lk 61.

¹⁰⁶ Eestlased Vene sõjaväes 1940–1945. Teine osa. Koost. Leo Õispuu. Tallinn 2011, lk 6.

¹⁰⁷ Jaak Valge. Eesti meeste valikud 1941–1944. Sirp. 02.11.2007.

¹⁰⁸ I. Paavle, P. Kaasik. Destruction Battalions in Estonia in 1941, lk 471.

¹⁰⁹ Samas, lk 469.

kasutasid muidugi Saksamaa väeüksused oma sõjategevuses ära.¹¹⁰ Suvekuudel oli Eesti partisanivõitlus ehk vastupanuliikumine oma haripunktis.¹¹¹ Eesti territooriumile jõudis Saksamaa ja NSV Liidu vaheline lahingutegevus 7. juulil. Kuna sõjategevus vältas sügise keskpaigani, toimus võimu taastamine ja üle võtmine erinevates kohtadel erinevatel aegadel, kusjuures mõnedes Lõuna- ja Kesk-Eesti valdades suutsid metsavennad juhtimise üle võtta juba enne sakslaste saabumist.¹¹² Koos sakslastega võitlesid tekkinud vastupanuliikumised kuni sõjategevuse lõppemiseni Eesti territooriumil.¹¹³

2.3. Elanikkonna olukord 1941. aasta suvekuudel

Sõja alguseks tuli Nõukogude Liidul haarata tegevusse nii suur osa ühiskonnast, kui võimalik. Varasemalt toimunud repressioonide ja kuritegude tõttu ei saanud muidugi loota iseenesest sujunud koostööle rahva ja kesk võimu ning Punaarmee vahel. Tegevuste käivitamiseks tuli anda kohustuste täitmise nõudmiseks direktiivid kohapeal tegutsenud sõjaväe- ning poliitilistele üksustele.¹¹⁴ 29. juunil 1941. aastal andsid Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Nõukogude Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juhised, mis puudutasid parteid ning Nõukogude organisatsioone rinde lähedal. Selle järgi oli partei, komsomoli ja kaubandusliitude kohustus mobiliseerida kõik organisatsioonid ning kogu rahva tahe vaenlase vastu. Oluline oli tagala turvamine ning muuta kogu oma tegevus rinde huvidest lähtuvaks. Tehaste, elektrijaamade, sildade, telefoni- ja telegraafiliinide kaitse pidi olema organiseeritud just selleks otstarbeks, et hävitada vaenlase langevarjureid ja diversante. Nendele ülesannetele vajamineva kiire reageerimissuutlikkuse pidid tagama hävituspataljonid. Kõik väärtuslik vara (ka värvilised metallid, teravili ja kütus) ja kõik, mida ei saa evakueerida, tuli hävitada.¹¹⁵

Alustati ka laiaulatusliku poliitilise propagandaga sakslaste ja režiimivastaste vastu. Eelnevalt välja toodud direktiivi täiendusena määrab Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo uue käsuna massiliste propaganda väljaannete ja valitsevate võtmeisikute esinemise raadios ning ajakirjanduses.¹¹⁶ Seda väljendavad erinevad loosungid, kus näiteks 10. juuli raudteetöölise tegevust kirjeldav ajalehesõnum lõppeb loosungiga: „Kõikjal raudteel

---

¹¹⁰ Meelis Maripuu. Omavalitsuseta omavalitsused: Eesti omamaise haldusvõimu taastamine NSV Liidu ja Saksamaa vahelise sõja tingimustes. I Osa. Kohalike omavalitsuste ebaõnnestunud taassünd. TUNA 2012/2, lk 51.

¹¹¹ T. Noormets. Metsavennad, lk 42.

¹¹² M. Maripuu. Omavalitsuseta omavalitsused. TUNA 2012/2, lk 52.

¹¹³ T. Noormets. Metsavennad, lk 54.

¹¹⁴ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 51–53.

¹¹⁵ I. Paavle, P. Kaasik. Destruction Battalions in Estonia in 1941. Estonia 1940–1945, lk 472.

¹¹⁶ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 54–55.

valitsevad eeskujulik distsipliin ja võrratu tööind.“¹¹⁷ 12. juuli ajalehesõnum talurahva tööst lõpeb loosungiga: „Igal Eesti talupojal on südames sõnad: Võit jääb õigusele! Purustame Saksa fašistlikud röövsalgad!“¹¹⁸ Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee esimehe asetäitja Johannes Lauristini raadiokõnest 16. juulil kumab läbi suurejooneline kiitus Eesti töölisrahvale, ülistus aasta varem tehtud okupatsioonitegudele, mis tõid tema väitel kaasa heaolu töörahvale. Rahvast kutsutakse üles kindlustama end fašistlike vägede arengu peatamisega, lastes õhku sildu ja ladusid, et neile mitte midagi jätta.¹¹⁹

Plaani kohaselt tuli kogu elanikkond mobiliseerida kaitsetöödele. Tallinna garnisoniülema käskkirjas 1941. aasta 5. juulil kästakse kõik Tallinna ja selle ümbruskonna 16–50 aastane elanikkond kaasata kaitsetööde läbiviimiseks. Need, kes kohustusest üritavad eemale hoida, tuli vastutusele anda lähtuvalt sõjaaja seadustest.¹²⁰ Sarnaseid avaldusi ja käsked ilmselt peale sõja algust mitmeid. Enamus nendest aga rõhub oma tegevuses peamiselt töölisrahvale ja ähvardatakse neid, kes üritavad kohustustest hoiduda. Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee otsus lõpeb samuti punktiga, milles kohustatakse siseasjade rahvakomissari Andrei Murrot võtma kasutusele vastavalt sõjaaja seadustele karmid meetmed nende suhtes, kes üritavad vältida kaitsetöödel osalemist.¹²¹ Ähvardusi väljendatakse mitmel moel ning regulaarselt, mis tähendas vastutusele võtmist sõjaaja seaduste järgi. Varasemalt mainitud kohtupidamise järgi kuulus iga korraldustele mittealluv isik koheselt režiimivastaste inimeste nimekirja, kes valmistasid ohtu Nõukogude Liidule. Sõjatribunali järgi tuli mõista nende üle kohust 24 tunni jooksul ja tihtipeale oli karistuseks hukkamine.¹²²

Siinkohal tuleb märkida, et enamus varasemalt väljatoodud kiidusõnadest Nõukogude propagandas on pühendatud just kommunistlikku režiimi toetavale töörahvale. Usinad talupojad olid varasemalt režiimipoolt soositud vaesemad, kes said oma maadele juurdelõikeid jõukamate talunike arvelt 1940. aastal toimunud maareformiga. Lisaks toimus töötamine tehastes, vabrikutes ja liinidel pideva järelevalve ja sunni all, mis tähendas ka olukorrast tingitud koormuse kasvu ning produktiivsuse tõusu.

Lõuna-Eestist taandus Punaarmee juba juuli alguseks uuele kaitsejoonele, mis oli määratud Tartu-Pärnu joonele Kesk-Eestis. Kuna ka Saksa väed oli ajutiselt peatunud jäi ainuke

---

¹¹⁷ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 76–77.

¹¹⁸ Samas, lk 78.

¹¹⁹ Samas, lk 83–86.

¹²⁰ Samas, lk 63.

¹²¹ Samas, lk 110–111.

¹²² Samas, lk 98.

jõudude vahekorid seal vastupanuliikumiste ja Nõukogude karistussalkade vahel. Selle tulemusena puudus Nõukogude valitsusel täielik kontroll selle ala üle. Mahajäänud karistussalgad, peamiselt hävituspataljonid, üritasid kohalikul elanikkonnal võtta oma ülesande täitmiseks kõike, mida ei tohtinud jätta saabuvatele sakslastele.¹²³ Kuna sealsel ühiskonnal puudus edaspidi kindel keskvoimu poolt teostatav järelevalve, puudusid ka suuremad juhised ja reguleerimised tööde korraldamiseks. Korralduste täitmise üle ei saanud enam loota rahvale, vaid see jäi hävituspataljonlaste kanda, kes aga tihti kohtasid vastupanu ning kellel erinevalt Põhja-Eestis toimunud, polnud otseseks toeks Punaarmee suuremaid üksuseid.

Eesti elanikkonna üldist toetust vastupanuliikumistele ja režiimivastastele grupeerimistele mõjutas samuti pidev järelevalve ja oht oma vara ja elude pärast. Tuginedes eelnevalt välja toodud kirjandusele ja allikatele selgub, et rahval oli väljendusvõimalusi vähe, samuti ka erinevaid teguviise toetamiseks, kas oma rahvusest vastupanuvõitlejaid või peagi saabuvaid Saksa vägesid. Küüditamine ja režiimivastaste isikute hukkamine ning arreteerimine suurendas hirmu ja vähendas tegutsemisvõimalusi. Säilis usk parema tuleviku suhtes, kuid selle realiseerimiseks vajalik ühiskonna toetus oli tugevalt mõjutatud turvatundest, mis kuni sõja lõpuni erinevalt Lõuna-Eestist oli Põhja-Eestis varjutatud Punaarmee mõjuka kohaloluga.

---

¹²³ T. Noormets. Metsavennad, lk 54.

3. METSAVENDADE TEGEVUSE MÕJU PUNASE TERRORI LEVIKU TAKISTAMISEKS

3.1. Hävituspataljonide loomine ja punase terrori levik

Tallinna garnisoni komandör ning Nõukogude Balti Merelaevastiku ülemjuhataja viitseadmiral Vladimir Tributs andis 24.juunil 1941. aastal välja käsu, mis hoiatas Saksa langevarjurite salkade ohtliku ning ähvardava tegutsemise eest.¹²⁴ Samal päeval välja saadetud EK(b)P Keskkomitee Sõjalise osakonna ringkirjas maakonna komiteede sekretäridele kirjutas selle osakonna juhataja K. Kanger vaenlase parašütistide ja õhudessantide vastu loodavast hävitus- ja alarmteenistusest. Tuli luua maakonnastaabid ja valdades veel eraldi kohalikud teenistusstaabid. Nende alluvuse tuli moodustada režiimipooldajate baasil hävitusgrupid, millele tuli tagada sidevõimekus, transpordivõimalused ning nad tuli relvastada kohapeal olemasolevate relvadega.¹²⁵

Hävitusgruppide ülesandeks määrati vaenlase maabumiste kiireks hävitamine. Gruppide liikmete arv sõltus suuresti relvastuse olemasolust ning usaldusväärsete liikmete arvust, kuid jäi ligikaudu 7–10 liikme vahele kohalikes omavalitsustes ning 30–60 liikme vahele maakondades. Igal rühmal pidi olema oma käsutuses 5–7 veoautot. Rühmavanemateks määrati nõukogude režiimile lojaalsed inimesed, kellel oli militaarkogemust ning liidriomadusi. Hävitusgrupid olid hävituspataljonide eelkäijateks. Mõned nendest gruppidest suudeti isegi valmis organiseerida, kuid enne kui nende tegevusega jõuti alustada ning organisatoorne töö nende rühmade komplekteerimisel lõpule viia, tulid Moskvast juba uued konkreetsed ettekirjutatud käsud, mis andsid aluse hävituspataljonide loomiseks.¹²⁶

Hävituspataljonide formeerimine algas juba 25. ja 26. juunil Tallinnas nelja komisjoni loomisega, millest iga komisjon koosnes kahest linna parteikomitee esindajast ja kohalikust partei organiseerijast või kaubandusliidu esistujast. Linnakomitee andmete järgi aktsepteeriti 26. juunil Tallinnas üle 200 mehe. 26. ja 27. juunil algas hävituspataljonide formeerimine ka mujal Eestis. 8. juuliks oli Eestis formeeritud 12 pataljoni.¹²⁷ Väljavõte EK(b)P Tallinna Komitee informatsioonist, 27. juunil 1941. aastal, esitatud EK(b)P Tallinna Komitee informatori A. Männikuse poolt: „Iga päevaga suureneb vabatahtlike arv, kes soovivad

¹²⁴ I. Paavle, P.Kaasik. Destruction Battalions in Estonia in 1941, lk 469.

¹²⁵ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 41–42.

¹²⁶ I. Paavle, P.Kaasik. Destruction Battalions in Estonia in 1941, lk 470.

¹²⁷ Samas, lk 477.

Punaarmeesse astuda. Siinkohal on palju ka neid, kes tahavad liituda parašütistide vastu võitlemiseks mõeldud pataljonidega. Nende pataljonide loomine on arenenud kiiresti – moodustatud on 4 komisjoni ja ühe päeva jooksul võeti vastu üle 200 mehe. „Punasest Krullist“ avaldas soovi veel 100 meest, värbamine käis täies hoos.“¹²⁸ Oma ülestunnistustes kirjutavad Rudolf Meijel ja Leonhard Illison, et Tartumaal otsiti hävituspataljonlasi esialgu vabrikute tööliskonnast ning valitud oli palju. Värbamine kestis 5–6 päeva.¹²⁹

Hävituspataljonidega liitumine aga ei edenenu igal pool sugugi plaanipäraselt. Nii kasutati palju erinevaid punasele režiimile kohaseid võtteid – pettusi ja survestamist. Näiteks Viljandis kutsuti töölised kokku I algkooli ruumidesse Valuoja teel, kus ruumide täitumisel paigutati ustele valvurid ning keegi sisenejatest enam välja ei pääsenud. Pärast sütitavaid kõnesid sunniti kõiki kohalolijad allkirjastama oma liitumise hävituspataljoniga, vastasel juhul ei tohtinud nad koolimajast lahkuda. Ka Haapsalus kutsuti töölised ja kommunistlikud noored 27. või 28. juunil kogunemisele Haapsalu gümnaasiumi majja, kus seal sunniti neid ähvarduste ja meelitamisega liituma hävituspataljonidega. Liitunuile lubati, et nad saavad jääda kodumaale, mitte ei viida neid mobilisatsiooniga Nõukogude Liitu.¹³⁰

Partei maakonna- ja linnakomiteedel ning täitevkomiteedel tuli kindlustada hävituspataljonid ühiselamu ja katlatoiduga ning tagada neile kasarmusisustus, köögiinventar ja voodivarustus, kommunaalteenindus, küte ja kütus. Iga pataljonikomandöri käsutusse pidi määratama 2 veoautot ja peale selle veel 3-4 masinat, mis hävituspataljoni komandöri esimesel nõudmisel anda eriülesande täitmiseks. Hävituspataljonide isikkoosseisu sanitaarseks teenindamiseks tuli määrata igasse pataljoni üks meditsiinitöötaja ning eraldada vajalikud ravimid ja meditsiinivarustus. Siseasjade Rahvakomissariaat pidi määrama igasse hävituspataljoni, selle alaliseks teenindamiseks, voliniku ning Rahanduse Rahvakomissariaadil tuli hävituspataljonid kindlustada vastava krediidiga. Pataljonikomandöride ülesandeks oli sisustada liikmete aega väljaõppega ning hoida neid pidevas lahinguvalmiduses.¹³¹

Nõukogude ajalookirjutised jagavad 1941. aasta hävituspataljonide tegevuse kolme etappi – pataljonide formeerimine ning võitlus metsavendluse vastu enne sakslaste saabumist (kuni 8.juulini), rinde jõudmine Eestimaale ning hävituspataljonide kasutamine võitluses Wehrmachi regulaarüksuste vastu lisaks tagala turvalisuse tagamisele (8.–14. juuli) ja

¹²⁸ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 47–48.

¹²⁹ Sortside saladused V: Tartumaa kommunistid kutsetööl. Koost. M. Arold. Tartu 1997, lk 23, 63 (L. Illissoni ja E. Avaldi jutustused).

¹³⁰ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 530–531.

¹³¹ Eesti rahvas Nõukogude Liidu, lk 60.

hävituspataljonide reorganiseerimine ja muutumine taganemist katvaks üksuseks (14. augustist kuni Eestist lahkumiseni).¹³²

Esimene etapp sai rahva jaoks uue tähenduse pärast Stalini 3. juulil peetud raadiokõnet: „Punaarmee sunnitud lahkumise korral tuleb ära viia kogu raudtee veerev koosseis, jätmata vaenlasele ühtegi vedurit, ühtegi vagunit, jätmata vaenlasele ei kilogrammi leiba ega liitrit põletisainet. Kolhoosnikud peavad ära ajama kogu karja, vilja andma riiklikele organitele selle väljavedamiseks tagala rajoonidesse. Kogu väärtuslik varandus, selle hulgas värvilised metallid, vili ja põletusained, mida ei saa ära vedada, tuleb tingimata hävitada.“ Lisaks veel oli kõnes mainitud partisanisalkade ja diversiooniüksuste moodustamine, mis tooks endaga kaasa strateegiliste objektide, metsade ja ladude hävitamise.¹³³ Selline üleskutse, kõik käskkirjad kohtu mõistmiseks ning selle tarbeks loodud spetsiaalsed üksused andsid terrori levikuks väga laiaulatusliku eelduse, mida jõudsasti rakendati kõikjal, kus Punaarmee taandus.

Lisaks võitlusele vaenlase langevarjurite ning sabotööridega oli hävituspataljonlaste peamiseks ülesandeks veel võitlus metsavendadega ning pärast Stalini kõnet kuulsaks saanud „põletatud maa taktika“ teostamine, millega kaasnes tsiviilelanike terroriseerimine ning tagakiusamine.¹³⁴ Paljudest terroritegudest kirjutati esialgu avalikult punaste teatajas „Kommunist“, eesmärgiga süvendada rahvas hirmu ja seejärel alluvust režiimile. Tegelik tagajärg oli aga hoopiski vastupidine ja paljud inimesed põgenesid hirmust ajendatuna metsadesse, pannes nii aluse järjest laiaulatuslikumale metsavendlusele, mida kohalikud nimetasid „rohelisteks armeeks“. Kuna neil puudus varustus ja relvastus, oli peamine ülesanne enda varjamine. Agaramad mehed aga sattusid kontakti hävituspataljonlaste ja SaRK-i salkadega, et kaitsta varandust ja inimelusid.¹³⁵ 23. juulil 1941. aastal andis K. Säre välja korralduse, mille järgi peavad kõik metsadesse peitnud kodanikud oma kodudesse tagasi minema. Kes seda ei teinud, see kuulutati koheselt banditismile kaasaaitajaks ning nende üle võis koheselt kohut mõista sõjaaegse kohtupidamise kohaselt. Samuti konfiskeeritakse kogu nende vara.¹³⁶

Põletatud maa taktikad rakendanud hävituspataljonid põletasid maha ka vägivald vastu hakanud talusid ja kohati lausa terveid külasid. Näiteks pärast Rannametsa lahingut 1941.

---

¹³² I. Paavle, P.Kaasik. Destruction Battalions in Estonia in 1941, lk 482.

¹³³ T. Tamm. Need teod, lk 13–14.

¹³⁴ I. Paavle, P.Kaasik. Destruction Battalions in Estonia in 1941, lk 482.

¹³⁵ T. Tamm. Need teod, lk 41–42.

¹³⁶ Eesti rahva kannatuste aasta, lk 544.

aasta juulis põletasid hävituspataljonid ja Nõukogude sõdurid maha Rannametsa küla, raskelt sai kannatada ka Kilingi-Nõmme linn. 2. augustil põletati taanduvate hävituspataljonlaste poolt ilma mingi põhjusega maha 41 hoonet Lõõla ümbruses, neist kuus talu Lõõla külas, nende kõrvalhooned ning meierei. Laastati ka Imavere vallas, kus põletati 77 talu, mis moodustas umbes viiendiku valla talude üldarvust. Saksa okupatsiooni ajal avaldatud andmete kohaselt kannatas hävitustöö all Eestis kokku 3247 talu, lisaks sellele 19 vallamaja, 102 ühistuhoones, 79 koolimaja ning teisi hooneid.¹³⁷

Tartumaal ja Lõuna-Eestis toimunud massimõrvamised ja terroriteod ei toonud kaasa väga palju terroriohvreid, kuna Saksa väed jõudsid sinna piisavalt kiiresti ning seda mõjutas ka vastupanuliikumise tegutsemine. Põhja-Eestis olid aga asjad teisiti. Kuna Saksa armee jäi pidama 1941. aasta 10. juuli paiku Pärnu-Viljandi-Tartu liinil, andis see Punaarmeele hingetõmbeaega, mille käigus toodi juurde täiendavaid üksusi ning tegeleti tagalaaladel vastupanuliikumiste vastu võitlemiseks. Mitmete kokkupõrgete järel sunniti metsavendade salgad kas hajuma või metsadesse taanduma, mis andis hävituspataljonidele võimaluse oma terrorit jätkata.¹³⁸

3.2. Metsavendade tegutsemismaneerid ja nende gruppide suurusjärgud

Esimeste metsavendade pagemine metsadesse algas juba 1940. aastal, kuid kuna tegu polnud massilise nähtusega, puudus sellistel kodanikel võimalus alustada okupatsioonivõimu suhtes erinevate aktsioonidega. Peitu läinud inimeste grupeeringute tekkimise ja vastupanu alustamise suurema ajendina mõjunud juuniküüditamine pani ühtlasi ka alguse suurematele partisaaniüksuste tekkimisele.¹³⁹ Need laienesid veelgi enam pärast Saksamaa ja Nõukogude liidu vahelise sõja algust 22. juunil 1941. aastal.¹⁴⁰

Erinevates paikades oligi peamiseks eesmärgiks omaenese varjamine, samuti ka oma lähedaste ning varanduse kaitsmine,¹⁴¹ siinkõrval ka iseenesest mõistetav iseseisvuse taastamine.¹⁴² Selle kõigega kaasnes vastupanu osutamine nõukogude režiimile ja selle

---

¹³⁷ M. Laar, J. Tross. Punane terror, lk 17.

¹³⁸ Samas, lk 19–20.

¹³⁹ ERA.R-358.1.32, L 2–3 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 22.01.1942).

¹⁴⁰ ERA.R-358.1.18, L 11–12 (Valgamaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 01.08.1942).

¹⁴¹ ERA.R-358.1.20, L 2 (Viru Maakonna Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade koos statistiliste aruannetega liikmete arvu ja tegevuse kohta, 06.08.1942).

¹⁴² T. Noormets. Metsavennad, lk 52.

propagandat ning repressioone külvavate allüksuste vastu.¹⁴³ Kui esialgu oli aktiivse vastupanu näitamine raskendatud relvastuse puuduse tõttu, siis selle hankimine muutus üheks ajendiks alustada ründavate taktikatega.¹⁴⁴

Kuna mitmes piirkonnas paiknes palju erinevaid gruppe, viitab see sellele, et olenemata aktiivsusest, oli siiski mitmes piirkonnas olemas eeldatav võimekus terrori leviku peatamiseks. Samuti tähendas arvukus ja hajutatud seda, et vaenlasel oli raske metsavendi tabada ja seetõttu nende tegutsemist täielikult takistada. Omakaitse dokumentidest väljendub, et partisanisalgad tegutsesid igas maakonnas. Gruppide arv oli näiteks Võrumaal 150, Virumaal 70, Läänemaal 48 ja Viljandimaal 30–40 gruppi. Suuremates gruppides ulatus liikmete arv sadadeni.¹⁴⁵ Antsla valla grupp Võrumaal paiknes hajutatult kuuseokstest ehitatud onnidesse, Mõniste valla metsavennad elasid hajutatult muldonnides ja nii paiknesid mitmedki teised partisanisalgad.¹⁴⁶

Partisanisõja pidamisel ilmnis mitmeid erinevaid sellele iseloomulikke tegevusi, mis aitavad kaasa seatud kavatsuste saavutamisele: rünnakud teedel liikuvate punaväe, miilitsa ja hävituspataljonide meeskondadele ja gruppidele, kohalike täitevkomiteede arreteerimine ja kommunistliku võimu funktsioneerimise takistamine, erinevad õonestustegevused ja vaenlase jaoks oluliste käskude täitmise takistamine, sildade ning sideliinide purustamine, võitlusvõimeliste kutsealuste ja mobilisatsioonikohustuslaste kaasamine oma ridadesse, kariloomade rekvisitsioonikäskude ning sundnormide andmise takistamine.¹⁴⁷ Kõikide nende tegevuste järjepidevusega oli võimalik tekitada hirmu vaenlases, panna nad suunama oma ressursi mujale kui raskuspunktidesse ning võita aega.

Aktiivsete vastupanugruppide tegevuse alustamisel oli oluline roll juhtkonna olemasolus, mis osaliselt kompenseeris esialgseid puuduseid, näiteks relvastuse vähesus. Selles aspektis on olulisel kohal arvuka Kaitseliidu juhtkond, väljaõpetatud reservohvitserid ning Punaarmee deserteerinud Eesti sõjaväelased.¹⁴⁸ Nii tegutsesid mitmed suuremad salgad kogenud juhtide käe all. Viljandimaal, Tääksis, juhtis 12-mehelist salka reservohvitser,¹⁴⁹ Läänemaal, Velisel,

---

¹⁴³ ERA.R-358.1.32, L 2–3 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest, 22.01.1942).

¹⁴⁴ T. Noormets. Metsavennad, lk 53.

¹⁴⁵ ERA.R-358.1.32, L 2–3 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest, 22.01.1942).

¹⁴⁶ T. Noormets. Metsavennad, lk 159–165.

¹⁴⁷ ERA.R-358.1.32, L 3–4 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest, 22.01.1942).

¹⁴⁸ T. Noormets. Metsavennad, lk 52.

¹⁴⁹ ERA.R-358.1.12, L 96 (Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 04.06.1943).

peeti hävituspataljonlaste lahinguid nooremleitnanti juhtimisel¹⁵⁰ ja näiteks Usari küla aladel Virumaal juhtis ühte tugevamat partisanigrupi samuti reservohvitser.¹⁵¹

Olulisemate tegevustena oma eesmärkide täitmiseks takistati partisanide poolt väiksemate hävituspataljonide salkade tegutsemist ja punaväelaste kuritegude toimepanemist. Kõpu kandis asuti 3. juulil, pärast kuuldusi hävituspataljonidest ja nende kavatsustest, metsadest välja kaitsma oma varasid ja inimesi.¹⁵² Tartumaal, Otepääl, organiseerusidki metsavennad just linna ja ümbruskonna kaitseks, eesmärgiga hoida ära hävituspataljonide rüüstamist ja põletamist.¹⁵³ Väiksematele hävituspataljonlaste salkadele ja gruppidele vastu hakkamisega saadi edukalt hakkama ka näiteks Tännassilmas, kus 6. juulil takistati kaupluse ja valla rahade varastamist ning rüüstamist.¹⁵⁴ Pala-Assikvere partisanigrupp pidas maha eduka lahingu umbes 40-mehelise hävituspataljonlaste jõuguga, kes olid teel oma järjekordsele karistusretkele. Lahingu tulemusena taganes raskete kaotustega enamlaste salk.¹⁵⁵

Eelnevate tegevuste tulemusena oli võimalik panna vaenlast suunama ressursi kohtadesse, kuhu see ei olnud planeeritud. Lisaks rindejoonele tuli hoolikalt mõelda ka tagala julgestamisele ning seal liikumisele. Mitmed haarangud ei suutnud hajutatult paiknevaid ja konkreetse mustrita tegutsevaid metsavendadest koosnevaid partisanüksuseid takistada. Nende tegevus häiris Punaarmee tagalat ja metsadesse saadetud püüdmissalgad kandsid tihti kaotuseid.¹⁵⁶ Liikluse ja sidepidamise häirimine toimus langetatud puude ja telefonipostidega, teedel tulistati Punaarmee sõidukeid, hävitati sideliine ja sildasid ning näiteks Rõngu Vallas hävitati enamlaste hävitusrong.¹⁵⁷

Lisaks väljendus positiivselt ka hirmu ja segaduse tekitamine vastase ridades, mis tekitaks samasuguse efekti. Näiteks levitati Virumaa Omakaitse dokumentide alusel kuulujutte kuni 2000-mehelistest metsavendade laagritest, nende juhtimisest kõrgemate sõjaväelaste poolt, sakslaste poolt varustamisest ja isegi partisanide relvastusse kuuluvatest kahuritest. Valeinformatsiooni tõttu toimus vaenlase poolt metsades haarangute läbiviimine vaid

---

¹⁵⁰ ERA.R-358.1.3, L 3 (Läänemaa Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade, 12.08.1942).

¹⁵¹ ERA.R-358.1.4, L 29 (Narva Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 1942).

¹⁵² ERA.R-358.1.12, L 114 (Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade, 04.06.1943).

¹⁵³ ERA.R-358.1.16, L 3–9 (Ülevaade Tartumaa Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 03.07.1941–20.01.1944).

¹⁵⁴ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 275–276.

¹⁵⁵ H. Lindmäe. Suvesõda Tartumaal, lk 114.

¹⁵⁶ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 210.

¹⁵⁷ H. Lindmäe. Suvesõda Tartumaal, lk 98.

suuremate hästirelvastatud üksustena.¹⁵⁸ Metsavendade tegevus ja liikvele lastud jutud Saksa parašütistide viibimisest Sirvaste rajoonis sundis Punaarmee taanduvad üksused marsruudimuutusele.¹⁵⁹ Ka Läänemaa Omakaitse dokumentides kinnitatakse kohalike metsavendade tegutsemisviiside positiivset mõju vaenlase tagalas segaduse tekitamisel.¹⁶⁰

Partisanitegevuse edukamad väljendusviisid ilmnesisid ka Lõuna-Eesti nõrgenenud keskustes võimu endale haaramisega juba enne sakslaste saabumist. Sellega üritati takistada terrorit õhutavate käskude levikut¹⁶¹ ja kinni võtta isikuid, kes oli süüdi selliste juhiste andmises.¹⁶² See tähendab, et aktiivsematel metsavendadel oli piisav ülevaade oma kodukandis toimuvast ning olenemata varjumisest, pidi üldise olukorra hea tajumise tõttu info liikuma küllaltki kiirelt ning täpselt. 10. juulil võeti Otepää ümbruse partisanide juhi, kapten Talpaku, juhtimisel võim punastel üle Otepääl.¹⁶³ Samamoodi võeti võim üle 8. juulil Võrumaal Vastseliina vallas, kus metsavendadeni jõudis teade, et taanduvad punased kavatsevad põletada vallamaja ning hävitada apteegi ja postkontori. Teate peale alustasid kohalikud partisaaniüksused terrorit takistama ning õhtul kella poole kümneks oli võim seal eestlaste kätte haaratud.¹⁶⁴

Erinevalt Lõuna-Eestist, kus Punaarmee taandus üsna kiiresti ja kuhu sakslased jõudsid juba juulikuu alguspäevil, püsis Põhja-Eestis Punaarmee tagalana kuni augusti lõpuni. Lõuna-Eestis toimusid väljaastumised tunduvalt ambitsioonikamalt ja julgemalt, kuna seal tegutsesid peamiselt vaid Punaarmee luureüksused ning taanduvad grupid, samuti ka hävituspataljonid.¹⁶⁵ Klassikalises mõistes partisanisõda peeti Põhja-Eestiski, kuid erinevate suuremate lahingute ja operatsioonide tulemused polnud nii edukad, kui seda olid samasugused väljaastumised Lõuna-Eestis. Selle põhjuseks oli kohal viibivate Punaarmee üksuste suur ülekaal, mille toel suutsid hävituspataljonid tegutseda julgemalt ning kindla toetusega.¹⁶⁶ Näiteks Läänemaa metsavendade peamisteks tegevusteks oli mobilisatsioonist kõrvalehoidmist julgustav kihutustöö, varanduste äraveo ja rekvireerimiste takistamine, teeliikluse häirimine ning segaduse tekitamine Punaarmee tagalas.¹⁶⁷ Virumaal oli samuti

---

¹⁵⁸ ERA.R-358.1.20, L 3 (Viru Maakonna Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade, 06.08.1942).

¹⁵⁹ T. Noormets. Metsavennad, lk 173.

¹⁶⁰ ERA.R-358.1.3, L 4 (Läänemaa Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade, 12.08.1942).

¹⁶¹ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 211.

¹⁶² H. Lindmäe. Suvesõda Tartumaal, lk 97.

¹⁶³ ERA.R-358.1.16, L 2–18 (Ülevaade Tartumaa Omakaitse tekkimisest ja 1941. a., 03.07.1941–20.01.1944).

¹⁶⁴ T. Noormets. Metsavennad, lk 170.

¹⁶⁵ ERA.R-358.1.32, L 4–5 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 22.01.1942).

¹⁶⁶ T. Noormets. Metsavennad, lk 60–61.

¹⁶⁷ ERA.R-358.1.3, L 4 (Läänemaa Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade, 12.08.1942).

esialgne koondumise eesmärk iseenda, oma varade ja pere kaitse, mis kasvas üle partisanisõja elementidele – tagala õõnestamine eelpool välja toodud olulisemate tegutsemisviiside läbi.¹⁶⁸ Ka Harjumaal segasid partisanisalgad oluliselt kohalike täitevkomiteede tööd ja takistasid rekvireerimist.¹⁶⁹

Kuid iga aktiivsemat väljaastumist ei saatnud alati edu ja selle üheks põhjuseks oli relvastuse puudumine. Näiteks Rimmu vallamaja vallutamine Viljandimaal küll esialgu õnnestus, kuidas saabunud punaste abivägede peatamine takerdus ühe põhjusena ka meeste nõrga relvastuse tõttu.¹⁷⁰ Virumaa Omakaitse dokumentidest on võimalik järeldada, et mida kehvem relvastus, seda vähem väljaastumisi toimus. Nii ei ole olulisi ülesvõtteid ei Aa, Roodu, Reisi, Essu ega näiteks ka Paasvere metsavendade tegevusest. Esitatud andmete põhjal oli nendes gruppides kogu isikkoosseisust võimalik relvastada keskmiselt 30% meestest, Roodus aga koguni vaid 15 protsenti – 20 mehe peale oli seal kõigest 3 kõlbulikku relva.¹⁷¹

Relvastuse hankimine muutus üheks olulisemaks tegutsemisajendiks, näiteks Puhja metsavendade retk relvade hankimiseks 3. juulil¹⁷² ja Arumäe küla metsavendade relvade hankimise kavatsus¹⁷³, kuid see tähendas, et enne põhipingutuste elluviimist tuli kõige pealt endale vajaminev varustus hankida. See oli aeganõudev tegevus, mis kindlasti vähendas partisanisalkade tegutsemiskiirust.

Metsavendade lõplike kavatsuste elluviimine võis aga vahel katkeda tänu Punaarmee täiendavate üksuste saabumisele. Valgas hoiti ära laastamistööd 5. juulil, kus linnas toimusid mõningad tulevahetused linna ilmunud hävituspataljonlaste ja partisanide vahel. Üksikute tulekontaktide ja häiriva laskmisega suudeti ära hoida Valga raudtee hoonete ja seadmete hävimist ning häiriti osavalt taanduvate Punaarmeelaste salkasid ning hävituspataljonlasi. Järgmistel päeval aga tulid punaväelased tagasi linna juba suuremate üksustega, mistõttu partisanisalgad ei saanud suuremat aktiivsust üles näidata.¹⁷⁴ Metsavendade kaitsega hoiti ära tõenäoline Vastemõisa meierei purustamine, küll aga tuli sealt aladelt eemalduda, kui

---

¹⁶⁸ ERA.R-358.1.20, L 2 (Viru Maakonna Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse, 06.08.1942).

¹⁶⁹ Herbert Lindmäe. Suvesõda Harjumaal. Tartu 2015, lk 276.

¹⁷⁰ Samas, lk 108–111.

¹⁷¹ T. Noormets. Metsavennad, lk 385–395.

¹⁷² ERA.R-358.1.32, L 2–18 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 22.01.1942).

¹⁷³ ERA.R-358.1.4, L 28–30 (Narva Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 1942).

¹⁷⁴ ERA.R-358.1.18, L 22–23 (Valgamaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 01.08.1942).

Viljandist taganevad Punaarmee regulaariüksused suundusid sinna aladele Raudna jõekaldale kaitsepositsioonidele.¹⁷⁵

Kuigi klassikaline partisanisõda ei hõlma endas mastaapsemaid konflikte regulaariüksustega, tõendavad sellised allikad, et metsavendadel puudus piisav võimekus suuremate vastaste üksuste tegevuse häirimiseks. Metsavendade plaanid nurjusid näiteks ka Mustlas võimu haaramise kavatsusel, kus neid takistasid punaste saabunud abiväed.¹⁷⁶ Ka Võrumaal toimunud haarangute käigus jäid metsavennad sageli hätta oma kehva relvastuse ja vastase ülekaalu tõttu. Leevi valla partisanigruppide koosoleku talupidajast võõrustaja hukkus vaenlase ülekaalu tõttu, sest metsavennad ei suutnud peatada vaenlast.¹⁷⁷

Olukordi kus puudusid ettevalmistusajad ilmnis kõikjal Eestimaal, kuid siinkohal on oluline lähtuda etteantud tingimustest, kus üleüldiselt toimuski partisaniliikumise aktiveerumine küllaltki lühikese ajaga. Selle tagajärjena toimusid ka mitmeid operatsioonid küll kindla eesmärgi nimel, aga läbimõtlematult. Viljandimaal toimunud Rimmu vallamaja kaitsmisel oligi selle põrumisel üheks põhjuseks organiseerimatus. Seegi tegevus võeti ette küllaltki spontaanselt ning tegutsemist alustati ilma pikema planeerimiseta vahetult peale seda, kui punaste lahkumise kuuldus jõudis metsavendadeni.¹⁷⁸ Ebaõnnestumine toimus ka Tartumaal Konguta vallamaja vallutamisel, kus punased kavaldasid partisanisalga üle ja ilmusid tagasi majja, mis metsavendade andmetel oli tühi. Ümberpiiratud vallamaja ei õnnestunud kehva relvastuse ja vähese laskemoonaga endale võita ning tulevahetuse käigus langes kaks partisini ja kaks sai haavata.¹⁷⁹ Selline tulemus oli tingitud vähesest planeerimisest – tõenäoliselt ei suudetud enne spontaanse rünnaku alustamist koguda piisavalt luureinfot.

Sarnaselt eelneva punktiga oli läbikukkumiste põhjuseks ka liialt spontaanne tegutsemine, mis on tihti tingitud ajapuudusest. Et sellist liiki sõjapidamises on oluline vähimigi ettevalmistus, ilmneb see näiteks Viljandimaa Omakaitse dokumentidest. Peidusolevate inimeste hulk Viljandimaal ulatus kuni 5000-ni, kellest aktiivselt tegutses vaid 700 meest. Põhjuseks on välja toodud rinde kiire taandumine, mille tõttu ei suudetud piisavalt kiiresti kaitseks organiseeruda.¹⁸⁰ See näitab, et suur hulk metsa peitunud inimestest ei suutnud lühikese ajaga

---

¹⁷⁵ H. Lindmäe. Suvesõda Viljandimaal, lk 282.

¹⁷⁶ ERA.R-358.1.20, L 100–107 (Viru Maakonna Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse, 06.08.1942).

¹⁷⁷ T. Noormets. Metsavennad, lk 178.

¹⁷⁸ ERA.R-358.1.12, L 108–111 (Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 04.06.1943).

¹⁷⁹ T. Noormets. Metsavennad, lk 219.

¹⁸⁰ ERA.R-358.1.12, L 100 (Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 04.06.1943).

erilist aktiivsust üles näidata ning seeläbi ei saanud toimuda ka varustuste täienemist või sidemete loomist naabersalkadega. Püstitigi pigem passiivsena peidus terrori eest ning oma tegevusega järgmisesse faasi, aktiivse vastupanu osutamiseni, ei jõutudki.

Viimaseks põhjuseks, miks metsavendade tegevus ei ilmnenu alati nii jätkusuutlikuna, on organiseerimatus. Dokumentidest tuleneva informatsiooni põhjal on näha mitmeid gruppe, kellel puudub igasugune side ümbritsevate partisanidega ning kes eelduste kohaselt just informatsiooni puudulikkusest ei pannud toime aktiivsemaid väljaastumisi. Valgamaal Helme vallas asus väidetavalt 6 metsavendade gruppi, kes olid vähesemalgi määral relvastud kuid neil puudus igasugune omavaheline side. Seal kandis mõrvati ka inimesi, kuid organiseerimata metsavennad seda ei takistanud.¹⁸¹ Viljandimaa Omakaitse dokumentides jagataksegi metsavennad kaheks, kellest just aktiivsem pool, kes oli organiseeritud, ilmutas palju rohkem mõju terrori tagasilöömisele.¹⁸²

Eelpool nimetatud eeliste ja puuduste kohaselt vastas suvesõja vältel peetud partisanisõda kahele olulisele eeldusele – üldtunnustatud programmi olemasolu ning partisanisalkade efektiivne juhtimine.¹⁸³ Vähesed ettevalmistuse ning pigem spontaanse kui organiseeritud tegevuse tulemusena suudeti siiski erinevates paikades takistada hävituspataljonlaste tegutsemist, segada Nõukogude Liidu kuritegude elluviimist ning näidata oma kohalolu ka oma rahvuskaaslastele, mis on eriti oluline vastupanu jätkamiseks. Selliseid tegevusi ei saa aga hinnata piisavalt jätkusuutlikuks, sest edukust pidurdas tihti kogematus, liialt spontaanne tegutsemine ja korraliku ettevalmistuse, siinkohal ka relvade, puudulikkus. Lõuna-Eestis toimunud kiirem areng oli aga otseselt tingitud sakslaste pealetungist ja selle mõju näitas Põhja-Eestis paiknenud partisanisalkade passiivsus võrreldes lõunapoolsete vastupanuüksustega.

Partisanide tegutsemismaneeride edukust kirjeldavad väljavõtted dokumentidest, mis annavad tunnistust kaotuste hulgast metsavendade ning Nõukogude vägede ridades. Ilmnevate materjalide põhjal esineb väiteid, et aktiivsemate metsavendade tegevus oli suuremal määral mõjukam ning rohkem põhjustati vaenlasele kahju, kui kanti kannatusi enda seas. Näiteks Võrumaal Veriora vallas hoidis 23-meheline metsavendade grupp tagasi kuulipildujatega relvastatud vastase üksuse, mis saabus 3 veoautol ja 2 sõiduautol, kus juures 23 metsavenda

---

¹⁸¹ ERA.R-358.1.18, L 26–27 (Valgamaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 01.08.1942).

¹⁸² ERA.R-358.1.12, L 100 (Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 04.06.1943).

¹⁸³ T. Noormets. Metsavennad, lk 50.

olid relvastatud 16 sõja- ja kahe jahipüssiga. Kahe tunnise lahingu järel löödi vaenlane tagasi. Kokku langes andmete põhjal 12 punaväelast ning haavata sai 6, partisanide poolt sai haavata 1 ning langenuid ei olnud.¹⁸⁴ Allika koostamisaastast lähtudes tuleb olla selliste andmete suhtes kriitiline ning juba samas peatükis varasemalt välja toodud näidete põhjal toimusid lahingud ka vastupidise ülekaaluga.

Omakaitse dokumentidest ilmneb kokku metsavendade ja punaväelaste kokkupõrgete tagajärjel 946 langenut okupatsioonivägede ridades. Neid lisandub ilmselt veelgi, sest palju langenuid õnnestus ära viia ning seetõttu ei saanud neid ka lugeda. Sama allika põhjal on metsavendade langenuite hulk 111, kuhu tuleks arvestada ka 40 teadmata kadunut.¹⁸⁵ Ka neid andmeid ei saa aga täielikult usaldada. Suvesõjas langenud metsavendade ja partisanide arvu esitatakse ka suurusjärgus kokku 561 meest koos teadmata kadunud isikutega.¹⁸⁶ Kaotuste hulka oleks otstarbekas lisada veel need tsiviilisikud, kes kaotasid oma elu seoses partisaniliikumistega ning keda võidi süüdistada samuti metsavendluses ning bandiitide abistamises. Kokku mõrvati 1941. aasta suve vältel üle kahe tuhande inimese.¹⁸⁷ Siit ei ole aga võimalik kuidagi eristada neid, kes tapeti eelpool mainitud süüdistustega. Kuna enamus selliseid andmeid on registreeritud peale sõda ja Saksa okupatsiooni ajal Omakaitse poolt, ei saa neid andmeid langenud võitlejate kohta kasutada ka partisanitegevuse edukuse hindamiseks.

Pigem kerkis eelnevate andmetega esile faktor, et suured kannatused ka tsiviilelanikkonna hulgas seavad vastupanu jätkusuutlikkuse kahtluse alla ega pole lähtuvalt partisanide üldeesmärgist eriti perspektiivikad. Küll aga toimus nende tegutsemisviisides areng ja olenemata lühikestest ettevalmistusaegadest suudeti olemasolevate vahenditega sooritada partisanisõjale iseloomulikke tegevusi ka positiivsetele tulemustele.

3.3. Elanikkonna toetus

Partisanisõja edukuse järgmiseks oluliseks eelduseks on kohaliku elanikkonna toetus.¹⁸⁸ Tänu sellele on võimalik sellistel vastupanuliikumistel nagu metsavendlus üldse eksisteerida ja oma tegevust ellu viia. Oluliste toetuselementidena peaks siinkohal toimuma kohaliku elanikkonna

---

¹⁸⁴ T. Noormets. Metsavennad, lk 176.

¹⁸⁵ ERA.R-358.1.32, L 3–4 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 22.01.1942).

¹⁸⁶ P. Kaasik, M. Raudvasasar. Estonia from June to October, 1941: Forest Brothers and Summer War. Estonia 1940–1945, Tallinn 2006, lk 502.

¹⁸⁷ Samas, lk 516.

¹⁸⁸ T. Noormets. Metsavennad, lk 50.

poolt luure- ja olukorrainfo edastamine, samuti üldiste uudiste jagamine, peidupaikade tagamine ja vajadusel toitlustamine ning varustamine. Elanikkonna toetus suures pildis näitab seda, et rahvas on okupatsioonivõimu vastu ja see annabki aluse partisanide tegutsemisele ning nende eesmärkidele sihipärasuse. Nagu juba varasemates peatükkides välja toodud, oli üldine rahulolematuse okupatsioonivõimude suhtes 1941. aasta suvesõjaks aina kasvanud. Seega oli metsavendadel oluline eeldus rahva toetuseks olemas.

Elanikkonna toetuse tähtsust väljendavad suurepäraselt dokumendid ja allikad piirkondadest, kus partisanitegevuse suhtes polnud rahvas küllaltki positiivselt meelestatud. Nendes piirkondades toetati pigem okupatsioonivõime ja nii muutus metsavendade aktiivsem tegevus ohtlikuks ning püsiti pigem passiivsena. Valgamaal, Tõllistel, oli metsavendade tegevusvabadus suuresti piiratud just kohaliku elanikkonna poolt. Valla keskses, Tsirguliina alevis asuva vabriku töölised ja ka kohalikud elanikud olid enamjaolt okupatsioonivõimu toetavad, mistõttu oleks partisanide iga aktiivsem ettevõtmine jõudnud kiirelt kommunistideni. Seal kandist teostatigi palju haaranguid ning metsavendi käidi ka nende kodudest otsimas.¹⁸⁹ Virumaa Maidla partisanisalk oli pärast ümberpaiknemist suures näljahädas. Olukorda halvendas veelgi asjaolu, et ümbruskonna küldes oli palju venelasi ning selletõttu puudus kohalikega igasugune side, kes oleksid võinud toiduküsimustes neid abistada.¹⁹⁰ Petserimaal oli lisaks looduslikult ebasoodsatele teguritele metsavendade tegevust piiratud samuti kohaliku elanikkonna poolt. Partisanisõjaga seal midagi erakordset korda ei saadetudki ja pigem peideti end vaid kodutalude lähedusse ning suuremaid ühiseid ettevõtmisi ei toimunud.¹⁹¹

Mõnedes piirkondades aitas aga kohalik elanikkond metsavendi näiteks nendele toiduvarude pakkumisega. Kuna ise toidu hankimine oleks tähendanud peidupaikadest väljumist ja seeläbi liigse tähelepanu tekitamist, oli oluline, et sellise toetus tagas just kohalik elanikkond. Võrumaal Kasaritsa vallas tegutsevat partisanisalka toitlustasid peamiselt naised ja lapsed, kes toidu metsa tõid.¹⁹² Tartumaal Meeksi vallas toimus samuti toitlustamine ümbruse talunike poolt.¹⁹³ Viljandimaal hoolitses Paistu metsavendade söömise eest kohalik metsavaht Arnold

---

¹⁸⁹ ERA.R-358.1.18, L 31 (Valgamaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 01.08.1942).

¹⁹⁰ T. Noormets. Metsavennad, lk 389.

¹⁹¹ Samas, lk 179-185.

¹⁹² Samas, lk 156.

¹⁹³ Samas, lk 210.

Saar.¹⁹⁴ Üldse oli näiteks Viljandimaal toiduvarude küsimustes hoolitsevateks abilisteks Naiskodukaitse liikmed ja seda mitmes laagris.¹⁹⁵ Kuid selline tegevus oli tuntava riskiga ning nõudis kohalikul elanikkonnalt ennastsalgavust ning soovi vältida oma toetust vastupanuliikumiste suhtes. Narva Omakaitse dokumentidest ilmneb, et enamus teedest ning küladest olid mingil moel alati punaväelaste valve all. Nii toimetati toitu metsa salaja või siis kokkulepitud kohtadesse, kus metsavennad sellele öösel järele tulid.¹⁹⁶

Kordaläinud abitegusid rahva poolt metsavendade toetamiseks erinevates allikatest massiliselt ei ilmne. Lisaks toitlustamisele ilmneb dokumentidest veel mõningaid juhtumeid, kus kohalik elanikkond otsustas partisanisalkadele pakkuda abi. Valgamaal, Helme vallas, oli ühe grupi kasutuses auto, mille oli neile kingituseks andnud kohalik mees, kes oli punaväele kuulunud auto juht. Samas kandis, Hummuli vallas, suudeti ühele partisanisalgale kuulunud sõiduvahendiga Punaarmee tule alla sattudes auto suuremast hävingust päästa ning appi tulid kohalikud talunikud, kes selle hiljem enda hobustega metsa vedasid. Hiljem saadi veoauto jälle sõiduvalmis.¹⁹⁷ Virumaal asuvas Maidla meeste Virunurme laagris oli ühel hetkel abiks koguni kohalik naisarst, kes aitas sügaval metsas peitunud mehi tervisehädade lahendamisel. Sama arst võis tõenäoliselt aidata ka Tudulinna partisanisalka.¹⁹⁸

Rahva toetust saab järeldada aga pigem juhtumitest, mille tõttu metsavendade abistamise või arvatava koostöö tõttu on langenud erinevad isikud või nende vara punase terrori ohvriks. Sellised olukorrad viitavad, et metsavendade tegevuse ja vastupanu tõttu tundis okupatsioonivõim ennast küllaltki ebakindlalt, nähes ohuna ka tavalist elanikkonda. Omakaitse dokumentidest ilmneb mitmeid juhtumeid, kus partisanisalkade meeletlikuks tabamiseks karistati rahvast. Metsavendade toitlustamises kahtlustatuna vangistati ja mõrvati Narva-Jõesuu elanik, Puhkova külas toimunud haarangutel ei suudetud metsavendi tabada ja tulemusena põletati kohaliku taluniku küün ning arreteeriti selle omanik.¹⁹⁹ Valgamaa Tagula partisanisalga tulevahtuse tagajärjel toimunud haarangus püüti metsast oma varakoormate

---

¹⁹⁴ ERA.R-358.1.12, L 119 (Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 04.06.1943).

¹⁹⁵ Samas, L 149.

¹⁹⁶ ERA.R-358.1.4, L 35 (Narva Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 1942).

¹⁹⁷ ERA.R-358.1.18, L 26–27 (Valgamaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 01.08.1942).

¹⁹⁸ T. Noormets. Metsavennad, lk 389-390.

¹⁹⁹ ERA.R-358.1.4, L 31–35 (Narva Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 1942).

juurest kolm talunikku, kes maha lasti.²⁰⁰ Kõpu vallas Viljandimaal toimus 4. juulil hävituspataljonlaste kättemaksu käigus kohaliku kiriku juures nelja kodaniku mõrvamine, kellest keegi kuulunud metsavendade hulka. Järgmisel päeval hukati ka kohalik kaupmees ja 7. juulil veel kolm isikut ning põletati maha kaks taluhoonet Tipu külas.²⁰¹

Sellised juhtumid kajastavad rahva seotust partisaniliikumistega, nende toetamist ja elanikkonna režiimivastasust, küll aga vähendavad metsavendade tegevuse jätkusuutlikkust. Lähtuvalt levinud eesmärgist kaitsta oma kodu, vara ja kodumaad punase terrori eest, ei suudetud neid kavatsusi alati ellu viia ja liialt spontaanne tegevus võis kaasa tuua hoopis rohkem ohvreid. Mida kauem toimub varjatud vastupanu, seda rohkem lisandub ka ohvreid. Suvesõja ajal tegutsenud partisanid ei suutnud aga vähese võimekusega tagada alati turvalisust neile, kes otsustasid mitte varjuda või kes abistasid metsavendi.

3.4. Partisanisõda mõjutanud välised tegurid ja metsavendluse tagajärjed

Partisanisõja viimaseks eelduseks on välisabi olemasolu,²⁰² mille kaudu toimuks ideeliselt metsavendade varustamine, relvastamine ning täiendamine. Partisanisõda ei saa juba oma olemuselt kaua kesta, kui pole oodata toetavaid abivägesid, kuna tegu on väiksemate irregulaarsete üksuste sõdimisega vastase poolt okupeeritud maa-alal. Võimu täielik tagasihaaramine sellistes tingimustes ilma välise abita on aga tavaliselt võimatu ning pika tulemusteta võitlemise järel vaibuks lõpuks vastupanu ja ka rahva toetus. Suvesõjas tegutsenud partisanid ei saanud aga olulist välisabi varustuse näol mitte kusagilt.²⁰³

Kaudsema välisabina saab aga määratleda edastatud raadiosaateid. Soome raadio teatas 3. juuli hommikul, et Eesti vabastamine Saksamaa poolt on peagi saabumas. Tundmatud eestikeelsed raadiosaated edastasid ka informatsiooni peatselt Nõukogude Liidu okupatsioonist vabanemisest, mis samuti julgustas vastupanu.²⁰⁴ Selline informatsiooni levitamine tõstab moraali ning abistab parema lahingupildi loomisel.

Pärast sakslaste saabumist leidsid nad üldisest sõjaolukorrast julgustatud partisanide poolt juba mitmeid eestlaste võimu all olevaid omavalitsusi ning organiseeritud väeüksusi, nagu

---

²⁰⁰ ERA.R-358.1.18, L 29 (Valgamaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 01.08.1942).

²⁰¹ ERA.R-358.1.12, L 118 (Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a., 04.06.1943).

²⁰² T. Noormets. Metsavennad, lk 50.

²⁰³ Samas, lk 52.

²⁰⁴ H. Lindmäe. Suvesõda Tartumaal, lk 94.

Omakaitse. Omakaitse üksused tekkisid järkjärgult, olenedes rinde arengust. Nii tekkisid Omakaitse üksused Lõuna-Eestis juulikuus ning Põhja-Eesti piirkondades augustikuu jooksul.²⁰⁵

Sakslaste saabumisel jätkati usinalt võitlusega ning oma eesmärkide täitmisega. Emajõe joonel võitlesid nii Lõuna-Tartumaa, Valga-, Võru- ja Petserimaa Omakaitse grupid koos sakslastega.²⁰⁶ Pärnumaa ja Lõuna-Läänemaa Omakaitse üksused pidasid lahingutes kaasa kuni Haapsalu vallutamiseni.²⁰⁷ Lisaks rindel võitlemisele aidati neid ka luureandmete edastamisega. Järvamaal Järva-Jaanis suudeti Omakaitse dokumentide põhjal vaenlase ridadesse saadetud salakuulajaga kindlaks määrata ühe laskepatarei asukoht. Allika põhjal ülesanne õnnestus ja patarei hävitati.²⁰⁸ Aruküla metsavennad Virumaal viisid 4. augustil Saksa väed venelaste seljataha Kiku küla lähedusse.²⁰⁹

Eskaleerunud vastupanuliikumiste tagajärjel suudeti olenemata puudustest mitmes kohas ära hoida terrori levikut, takistada punaväelaste kavatsusi, õõnestada tagalat ja segada võimu täiuslikku funktsioneerimist. Selle liikumise tagajärjel tekkinud Omakaitse oli üheks põhjuseks, miks Nõukogude Liidu mahajäänud üksused ei saanud siinsetel aladel rakendada efektiivset partisanivõitlust Saksa vägede vastu. Suurenenud metsadesse peitunud punaväelaste hulk, septembri alguses Tallinna läheduses, üritasid pidada partisanisõda ning neil ilmnis tihti tulekontakte Omakaitse vägedega.²¹⁰ Tartumaal alustati 9. juulil Peedu Omakaitse tegevusega, kelle eesmärkideks oligi metsade puhastamine vaenulikest elementidest.²¹¹ Kokku korraldati Omakaitse dokumentide järgi selliseid haaranguid veidi üle viie tuhande, millest pikemad kestsid isegi päevi.²¹²

Sakslaste abistamine ning nende jõudmisele eelnenud ettevõtmised täitsid oma suurema eesmärgi augusti lõpuks, kui Eestimaa mandriosa oli sakslaste ja eestlaste koostööl Punaarmee suurematest üksustest tühjaks löödud.²¹³

---

²⁰⁵ ERA.R-358.1.32, L 5–10 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 22.01.1942).

²⁰⁶ Samas, L 8–9.

²⁰⁷ ERA.R-358.1.20, L 13–14 (Viru Maakonna Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse, 06.08.1942).

²⁰⁸ ERA.R-358.1.2, L 2–3 (Järvamaa Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade koos liikmete nimekirjade ja statistiliste aruannetega tegevuse ja koosseisu kohta, 06.08.1942).

²⁰⁹ T. Noormets. Metsavennad, lk 364.

²¹⁰ ERA.R-358.1.2, L 4–5 (Järvamaa Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade, 06.08.1942).

²¹¹ ERA.R-358.1.16, L 3–19 (Ülevaade Tartumaa Omakaitse tekkimisest ja 1941. a., 03.07.1941–20.01.1944).

²¹² ERA.R-358.1.32, L 16 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 22.01.1942).

²¹³ T. Noormets. Metsavennad, lk 62.

Nagu juba eelnevalt välja toodud, oli Eestimaal toimunud režiimivastaste partisanigruppide üheks tekkimise ajendiks Saksamaa poolne sõja kuulutamine Nõukogude Liidu vastu. Mida lähemale jõudis rinne, seda ambitsioonikamaks muutusid tagala õõnestamist ja võimude tegevuse takistamist hõlmavad tegevused.²¹⁴ Kuna rinne jäi 9. juulil pidama ning sakslaste edasitung nii kiiresti enam ei arenenud, siis keskenduski Põhja-Eesti partisanitegevus just rindejoonetaguse ala õõnestamisele ja suuremaid väljaastumisi või võimuhaaramisi seal ei toimunud.²¹⁵ Kuigi metsavendade võitluses Nõukogude Liidu vastu puudus otsene väline abi, nagu relvastus ja varustamine, oli oluliseks väliseks teguriks sakslaste pealetung. See aitas vastupanuliikumiste arengusse ning tagas selle, et partisaaniüksuste tegutsemine oleks hiljem positiivselt kajastunud.

---

²¹⁴ ERA.R-358.1.32, L 3–4 (Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest, 22.01.1942).

²¹⁵ T. Noormets. Metsavennad, lk 60.

KOKKUVÕTE

1940. aasta on Baltimaade ja teiste Ida-Euroopa riikide, kes jäid MRP-s kehtestatud Nõukogude Liidu mõjusfääri, ajaloos kindlasti märkimisväärsete tagajärgedega. Sündmused, mis leidsid aset teise maailmasõja ja erinevate okupatsioonide ajal, nõudsid palju ohvreid. Lisaks elanikkonnale halvati ka kultuuri-, majandus- ning poliitilise elu kulgemist.

Esmalt nõuti 1939. aasta septembris Punaarmee vägede paigutamist oma riigi territooriumile. Tulemusteta argumenteerimine lõppes esimese suurema üksuste liikumisega Eesti aladele sama aasta 18. oktoobril.

Ultimaatumite esitamine 1940. aasta juunikuus märkis väikeriikide võimekuseta olekut agressiivsete suurnaabrite vastu. Nõukogude Liidu poolt sooritatud välispoliitiliste skeemide tagajärjel suudeti oma kontrolli alla haarata ka Eesti. Järgnev okupatsiooniaasta tõi kaasa palju repressioone, hukkamisi ja elatustaseme langemise. Pealtnäha tundus, et igasugune võimekus aktiivset vastupanu näidata oli maha surutud ning esialgu seda ei toimunudki.

Aastatel 1940–1941 asendus senine võim Eesti Vabariigis kommunistliku valitsuse juhtimisega. Kolme esimese suurema muudatusena, peale võimuvahetust, tõusid oluliselt jõukate talunike maksud ja üritati tasakaalustada hindu, mis tõi aga kaasa defitsiidi. Mitmeid ametnikke asendati venelaste, juutide või idapoolsetest regioonidest pärit sisserännanuteaga, kes olid kohalike elanike seas äärmiselt ebapopulaarsed.

Represseerimised ja hukkamised leidsid esmalt aset politseiametnike, endiste ministrite, juristide ja üleüldiselt režiimivastaste isikute seas. Okupatsioonirežiimi kuriteod kulmineerusid 1941. aasta juunikuus toimunud massilise elanikkonna küüditamisega, mis andis esimese aluse metsadesse pagemiseks. Lühikest aega hiljem, 22. juunil, kuulutas aga Saksamaa sõja Nõukogude Liidule ning sellega algas aktiivne rindejoone taganemine ida poole. See oli teine suurem põhjus, miks metsadesse koondus veelgi elanikke ja selline sündmuste areng andis tõe ka partisanüksuste tekkele ning aktiivse vastupanuga alustamisele. Alguse sai suvesõda. Metsadesse pagenud isikuid suvesõja eel ja ajal nimetatakse Eestis metsavendadeks. Neist aktiivsemat vastupanu näidanud grupeeringud tuleb lähtuvalt definitsioonist ja nende tegutsemisest nimetada partisanideks.

Levinud terror sai veel rohkem hoogu hävituspataljonide loomisega 1940. aasta 26. juunil, kelle eesmärgiks määrati lisaks partisanide vastu võitlemisele ka rakendada põletatud maa

taktikat. Nimetatud tegevuse eesmärk oli taganemisel mitte midagi vaenlasele jätta. Kui äraveoga ei suudetud eesmärki saavutada, kuulus vara hävitamisele. See tõi mõnes kohas kaasa lisaks üksikute talude põletamisele ka tervete külade hävitamise.

Lisaks erinevate väärtesemete, moona, varustuse ja muu vara hävitamisele kaasnesid kõige sellega ka massilised mõrvamised. Metsadesse peitunud isikutel kästi naasta oma kodudesse ja kes seda ei teinud, kuulutati koheselt banditismile kaasaaitajaks ning teda võis kohelda sõjaaegse kohtupidamise kohaselt. Metsavendi püüdes määrati samuti süüdi mitmeid talunikke, kes realselt või väidetavalt bandiitide tegevusele kaasa aitasid ning sageli hukati nad kohapeal ilma pikema menetlusprotsessita.

Iseenesest mõistetavalt andis sündmuste kulg enne suvesõda ning selle alguspäevadel hoogu metsavendluse kasvamisele. Lähtuvalt julgeolekusituatsioonist arenes metsavendade esialgselt eesmärgist, milleks oli omaenese varjamine ja oma lähedaste ning varanduse kaitsmine, välja partisaaniüksustele iseloomulik tegutsemine. Olulisel kohal oli jätkuvalt aga terrori ennetamine ja inimeste ning vara päästmine. Tegutsemine aga muutus aktiivsemaks vastupanuks ning lõppes kohati ka relvakonfliktidega. Lisaks sellele oli ka loomulik eesmärk taastada võitluse läbi Eesti iseseisvus. Kindla sihiga partisaanisõja aktiveerumine vastas sellise sõjapidamise esimesele eeldusele, milleks on kindla programmi ja eesmärkide olemasolu. Teiseks eelduseks on efektiivne juhtimine. Mitmeid aktiivsemaid grappe juhtisid sageli kas reservohvitserid, endised sõjaväelased või Kaitseliidu juhtivad tegelased. Mitmed edukad väljaastumised ja aktsioonid toimusid just nende juhtide alluvuses olevate gruppide poolt.

Kolmanda olulise elemendina on partisaanisõjaks vajalik elanikkonna toetus. Allikatest ilmnevad näited partisaaniüksuste abistamisel on üks osa toetusest. Kogu nõukogude režiimi õõnestamine ja võimuhaaramised tõid kaasa järjest süveneva võimuvastase meelestatuse. See omakorda eskaleerus veelgi ambitsioonikamate väljaastumistega. Pidev okupatsioonivõimu suutlikkuse kahtluse alla seadmine vähendab sellesse usaldust ja suurendab julgust vastu hakata. Nõukogude Liit oli kaotanud juba enne suvesõda elanikkonna toetuse ja 1941. aasta suvesündmused vähendasid seda veelgi.

Siinkohal tuleb kindlasti arvestada ka asjaolu, et partisaanitegevus Eestimaa pinnal oli suuresti ettevalmistusteta ja spontaanne tegutsemisviis. See kasvas Nõukogude Liidu enda terrorirežiimist, saades olulise lisatõuke ka üldisest rindeolukorrast. Kui mitmed aktsioonid

partisanide poolt tõid kaasa ka kättemaksu, viha ja seeläbi ka ohvreid, ei saa väita, et vastupanuliikumised olid selles aspektis küllaltki jätkusuutlikud.

Viimase eeldusena partisaaniüksuste mõjukuse avaldumiseks tuleb neid varustada ja tagatud peab olema välisabi. Partisanisõda ei saa juba oma olemuselt kaua kesta, kui pole oodata toetavaid abivägesid, kuna tegu on väiksemate irregulaarsete üksuste sõdimisega vastase poolt okupeeritud maa-alal. Kuigi partisanide võitluses Nõukogude Liidu vastu puudus otsene väline abi, nagu relvastus ja varustamine, oli sakslaste pealetung juba oluliseks väliseks teguriks, mis aitas kaasa partisanisõja edukusele. Lisaks sellele oli kohati abiks ka raadiosaadete edastamine, mis innustas tegutsema. Sellest tulenevalt on aga viimase eelduse olemasolu kaheti mõistetav. Võõrvägede poolt abistamist ei toimunud, samuti puudus partisaaniüksuste varustamine väljastpoolt. Sakslaste pealetung andis aga olulise tõuke võitluse alustamiseks ja oli peamiseks põhjuseks, miks näiteks Lõuna-Eestis muutusid erinevate väljaastumiste tagajärjed märkimisväärsemaks, kui seda olid sarnaste üksuste tegemised Põhja-Eestis.

Viimase eelduse oluline tagajärg käivitus peale sakslaste saabumist, kus partisaaniüksustest loodud Omakaitse lõi kaasa Saksa armee ridades ja mängis olulist rolli nende tagala julgestamisel. Lisaks sellele takistati peale Eestimaa territooriumi vabastamist Nõukogude okupatsioonist Punaarmeel partisanitegevuse laiaulatuslikuks rakendamiseks.

Allikate põhjal on näha partisaaniliikumiste arengut ja ambitsioonikust. Olukorrast tulenevatest tingimustest olenemata suudeti erinevates kohtades efektiivselt okupatsioonivõimude vastu võidelda ning terrori levikut piirata. Samuti õnnestati osavalt Punaarmee tagalat, kes ei suutnud tänu aktiivsele vastupanule täita kõiki seatud eesmäärke vara hävitamisel ning pidid lisaks rindele käivitama ka mitmeid operatsioone oluliste tagalaalade puhastamiseks.

Küll aga ei saa eelpool välja toodud argumentide ning materjalide põhjal arvata, et aktiivsemad partisaanisalgad olid iseseisvalt piisavalt jätkusuutlikud. Puudus igasugune ettevalmistus, paljudes kohtades ka relvastus. Mitmed metsavendade salgad ei suutnud efektiivselt organiseeruda ning aktiivsemate gruppide liialt spontaanne tegutsemise ja sellest tulenevate põrumiste tõttu ei saa ka väita, et suurem osa väljaastumisi oleksid õnnestunud. Lisaks tõi partisanisõda endaga kaasa ka mitmeid ohvreid tsiviilelanikkonna hulgast.

Edasisel uurimisel võiks veelgi kitsendatud analüüsi tulemusel rakendada suvesõjas toimunud partisanisõja elemente tänapäevases kaitsevõimekuse kontekstis või võrrelda selliseid tegutsemismaneere näiteks soomlaste sissisõjapidamisega.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Allikad

Eesti Rahvusarhiivi (ERA.R) fondid

F 358 – Eesti Omakaitse Peavalitsus

1, 2: Järvamaa Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade koos liikmete nimekirjade ja statistiliste aruannetega tegevuse ja koosseisu kohta

1, 3: Läänemaa Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade koos liikmete nimekirjade ja statistiliste aruannetega tegevuse ja koosseisu kohta

1, 4: Narva Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a. koos Narva Omakaitse organisatsiooni skeemi ja statistiliste aruannetega omakaitse liikmete, nende poolt korraldatud haarangute ja tegevuse kohta

1, 12: Viljandimaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a. koos liikmete nimekirjade, lahingute skeemide ja statistiliste aruannetega

1, 16: Ülevaade Tartumaa Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest koos ülevaate koostamiseks kasutatud abimaterjalidega (omakaitsejuhtide käskkirjad, statistilised aruanded, üleskutsed, ajaleheartiklid, kirjavahetus jne.)

1, 18: Valgamaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade alates Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a. suvel kuni 1. jaanuarini 1942. a. koos liikmete nimekirjade, statistiliste aruannete ja lahingute skeemidega

1, 20: Viru Maakonna Omakaitse tekkimise ja 1941. a. tegevuse ülevaade koos statistiliste aruannetega liikmete arvu ja tegevuse kohta

1, 32: Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest (koostanud kolonel Maide)

Kirjandus

Ant, Jüri. Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn: Riiklik Eksami- ja kvalifikatsioonikeskus, 1999.

Benno, Agur. Tsaari pagunitest nõukogude lõkmeteni II: Eesti sõjaväest 22. territoriaalseks laskurkorpuseks. *Sõdur* 2013/4, lk 60–65.

Eesti omavalitsuste väljaanne. Eesti rahva kannatuste aasta: koguteos. Tallinn: Eesti kirjastus, 1943.

Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945. Dokumente ja materjale. Koost. A. Matsulevitš, N. Nazarova, I. Paul, O. Ratassepp. Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat, 1975.

Eestlased Vene sõjaväes 1940–1945. Kolmas osa. Koost. Leo Õispuu. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2011.

Eestlased Vene sõjaväes 1940–1945. Teine osa. Koost. Leo Õispuu. Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo, 2011.

Kaasik, Peeter, Hiio, Toomas, Paavle, Indrek, Maripuu, Meelis. The Occupation of Estonia by the Soviet Union in 1940. Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, 2006.

Kross, Jaan, Varju, Peep, Sarv, Enn, Olesk, Sirje, Krikk, Mai. Kannatuste aastad 1940–1941. Tallinn: SA Valge Raamat 2008.

Kubi, Eve. NSV Liidu väekontingendi toomise Eestisse 1939. aastal. *TUNA* 2010/2, lk 48–60.

Lindmäe, Herbert. Suvesõda Viljandimaal. Tartu: Greif, 2004.

Lindmäe, Herbert. Suvesõda Tartumaal. Tartu: Greif, 2004.

Lõhmus, Leho. Omavalitsuse ja kohaliku garnisoni suhetest 1940-1941. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat. 2006/6, lk 13–35.

Maripuu, Meelis. Küüditamised Eestis 1941. aasta suvel. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat 2006/6, lk 55–63.

Maripuu, Meelis. Omavalitsuseta omavalitsused: Eesti omamaise haldusvõimu taastamine NSV Liidu ja Saksamaa vahelise sõja tingimustes. III Osa. Võrdlevaid tähelepanekuid Läti ja Leeduga. *TUNA* 2012/4, lk 71–78.

Maripuu, Meelis. Omavalitsuseta omavalitsused: Eesti omamaise haldusvõimu taastamine NSV Liidu ja Saksamaa vahelise sõja tingimustes. I Osa. Kohalike omavalitsuste ebaõnnestunud taassünd. TUNA 2012/2, lk 50–59.

Mertelsmann, Olaf. Alatoitumise tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis. Ajalooline Ajakiri 2012/2, lk 195.

Metsavennad suvesõjas 1941. Koost. T. Noormets, Tallinn: Riigiarhiiv 2003.

Misiunas, J. Romuald, Taagepera, Rein. Balti sõlтеаastad 1940–1990. Tallinn: Koolibri, 1997.

Niitsoo, Viktor. Relvastamata vastupanu aastail 1940–41. TUNA 2001/1, lk 22–23.

Noormets, Tiit. Suvesõda Eestis 1941. aastal. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat. 2006/6, lk 123–130.

Punane terror. Koost. M. Laar, J. Tross. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1996.

Sortside saladused V: Tartumaa kommunistid kutsetööl. Koost. M. Arold. Tartu: Tungal, 1997.

Statiev, Alexander. The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. New York: Cambridge University Press, 2010.

Zubkova, Jelena. Baltimaad ja Kreml 1940-1953. Tallinn: Varrak 2008.

Tamm, Tuudur. Need teod süüdistavad. New York: Kultuur, 1968.

Tannberg, Tõnu. Stalini luhtunud võimalused 1941. aastal. TUNA 2000/3, lk 131–134.

Tšapenko, Aleksander. Eesti rahvaväe reorganiseerimine Punaarmee 22. territoriaalseks laskurkorpuseks 1940-1941. Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat 2006/6, lk 39–50.

Valge, Jaak. Eesti meeste valikud 1941–1944. Sirp. 02.11.2007.

Ühtegi, Riho. Eessõna. Juhupartisanid. Väikesed sõjad keset suurt sõda. David Kilcullen, Tallinn: Grenader, 2015.

Ühtegi, Riho. Irregulaarne sõjapidamine ja selle enim käsitletud vormid. Sõdur. 2014/3, lk 24–27.

ANALYZE OF THE PARTISANS ACTIONS IN THE SUMMER WAR BASED ON THE OMAKAITSE DOCUMENTS

SUMMARY

Partisan warfare and its effectiveness is an important topic while analyzing the defense capabilities of a smaller nation. In many countries that the Soviet Union occupied during the beginning of the Second World War started to develop resistant movements. These small forces began their active resistance mostly during the time Germany declared war against the Soviet Union.

In this thesis, main sources are Omakaitse (Self-Defense) documents, which were composed during the German occupation and describe the main events of the summer war.

The present thesis is divided into three chapters. The first chapter gives a brief overview of the beginning of the Soviet occupation and the resistance movements which occurred in other Eastern European states. The second chapter is mainly about the first year of Soviet rule in Estonia and it focuses on repressions and crimes against humanity. The third chapter describes and analyzes the partisan movement during the summer war.

The prelude to the Soviet occupation started in the 1939, when Red Army forces were sent to the Baltic states. In June 1940, ultimata were proposed to Estonia, Latvia and Lithuania, marking the beginning of the first Soviet occupation.

In Estonia, during that first year, the authorities and administrations were reformulated with the communists. The Soviet Union tried to reform some parts of the economy but failed – the standard of living began to decrease. The main factors that caused resentment and fear within the local population were repressions and decrease in the standard of living. First victims were former ministers, police officers, lawyers and people known for opposing the Soviet regime. Those actions took a dramatic turn in the June of 1941 – a mass deportation left thousands of homes empty and fear forced people to escape into the forests. A while later, on June 22, Germany declared war against the Soviet Union.

After this long-awaited development on the eastern front, more and more people gathered in forests and began their resistance. Those people were called the forest brothers and their active resistance consisted of elements of partisan warfare.

To fight with the partisans, bandits and German paratroopers, the Red Army created the destruction battalions. In addition to the previous tasks, those units were also given freedom to burn down all the materials, farms and assets which the Germans could use during their advance. This was named scorched-earth tactics after Stalin's radio speech on July 3. While trying to capture the forest brothers and active partisans, many civilians were accused of aiding the resistance and executed almost immediately.

The actions of the Soviets were a main reason for the formation of a resistance movement. One of the first purposes of the forest brothers was to hide and save their families or assets. As more and more men gathered into the woods and some of the former military officers or reserve officers managed to organize their groups fast, an active partisan warfare began against the Soviet Union. The purpose of these movements remained to save assets and people, but now on a larger scale. Another main purpose was to restore independence.

The active resistance of the forest brothers conformed to the three main prerequisites for partisan warfare: they had a clear purpose, an effective leadership and the support of the population. What they lacked, was foreign aid. Although some radio channels broadcasted news to encourage the resistance and the advance of the German army helped the partisan units to even restore control in some of the local municipalities, no direct aid was given. This meant the partisans had to acquire their own weapons and fight with limited supplies.

While considering the conditions in which the partisan units became active, how they formed and how they were supplied, those spontaneous resistance groups were able to fight back and keep a lot of the red terror contained. While managing to perform successful ambushes and attacks on local municipalities and enemy's convoys, they also made the Red Army to address a considerable amount of their resources to secure the rear areas of the front.

Another positive consequence activated after the Germans had arrived and had taken most of the territories of Estonia. The Omakaitse, which was formed mainly from the partisan units and resistance movements, aided the German forces in the fight against the Red Army and kept their rear areas secured. Omakaitse was also one of the reasons why Soviets could not activate their own partisan movements on the territory of Estonia after retreating.

The Omakaitse documents describe clearly the events during the summer war. In conclusion, this analyze shows the sustainability of the partisan movements and their actions, while also

showing the downsides of this form of resistance. Those negative consequences were mainly caused by the lack of preparations, supplies and foreign aid.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hell Kais,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Suvesõjas aktiveerunud partisanide tegutsemise analüüs Omakaitse dokumentide põhjal“,

mille juhendaja on dotsent Olaf Mertelsmann,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
  3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 15.05.2017